

Kulturhistorisk inventering

ÅLS KYRKOGRÅRD

Åls socken, Leksands kommun
Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2019:8

Kulturhistorisk inventering

ÅLS KYRKOGRÅRD

Åls socken, Leksands kommun
Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2019:8

Dalarnas museums dnr 33/18

Adam Moll

Omslag: Åls kyrkogård i oktoberdis.

Fotografier: Om inget annat anges: Adam Moll, Dalarnas museum.

Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*.

Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618. Gravkartorna över Åls kyrkogård kommer från Åhls församling.

© Dalarnas museum 2019

Tryck Dalarnas museum, Falun, 2019

INNEHÅLL

Inledning	7
Kyrkogården i dag	11
Kulturhistoriska sammanhang	19
Socken- och kyrkogårdskronologi	20
Åls socken	26
Kyrkogårdshistoria	34
Personhistoriskt värdefulla gravvårdar	50
Områdesbeskrivningar	55
Område I	58
Område II	72
Område III	80
Område IV	86
Östra kyrkogården	92
Källor	96

Bilaga 1 – Kulturhistoriskt värde

Bilaga 2 – Värdefulla gravvårdar i område I:1

Bilaga 3 – Värdefulla gravvårdar i område I:2

Bilaga 4 – Värdefulla gravvårdar i område I:3

Bilaga 5 – Värdefulla gravvårdar i område I:4

Bilaga 6 – Värdefulla gravvårdar i område II:1

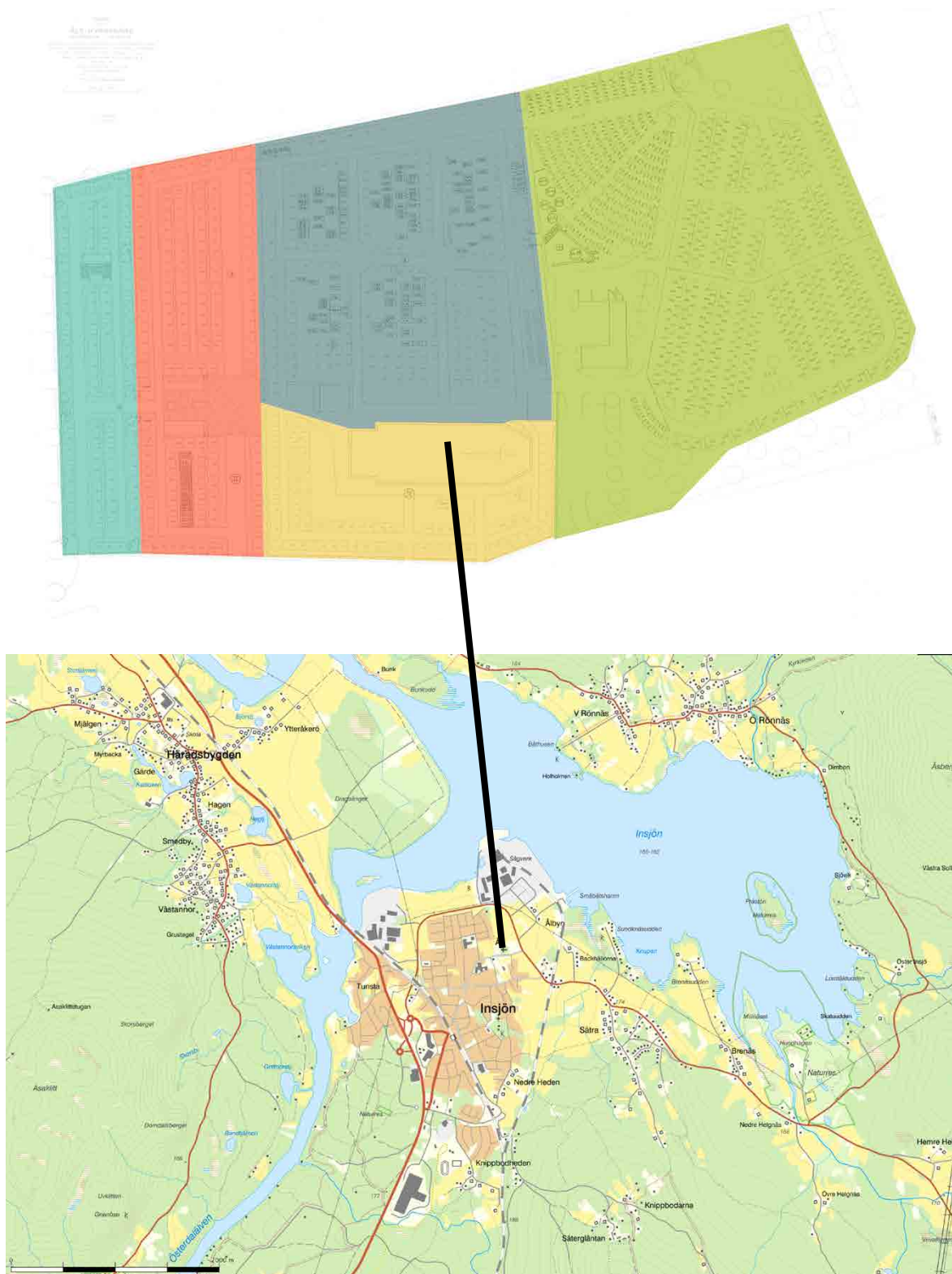
Bilaga 7 – Värdefulla gravvårdar i område II:2

Bilaga 8 – Värdefulla gravvårdar i område III

Bilaga 9 – Värdefulla gravvårdar i område IV

Bilaga 10 – Värdefulla gravvårdar i östra kyrkogården

Bilaga 11 – Bergström, Hans, *Kyrkoherde Todenius*

Ovan: kyrkogården med de olika områdena färgmarkerade.

Nedan: kyrkogårdens läge i Insjön.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Åhls församling har Dalarnas museum genomfört en inventering av Åls kyrkogård. Inventeringen genomfördes hösten 2018 och rapporten skrevs vintern 2018–2019. Arbetet utfördes av byggnadsantikvarie Adam Moll.

Syfte och användningsområden

Syftet med inventeringen är att undersöka på vilket sätt Åls kyrkogård och dess beståndsdelar är kulturhistoriskt värdefulla. Inventeringen ska utöver detta peka ut särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar för hänsynsfull hantering i framtida förvaltning av kyrkogården och dess kulturhistoriska värden.

Inventeringen utgår ifrån en situation där allt fler gravvårdar återlämnas till Sveriges församlingar. För att en sådan utveckling skall kunna ske på ett hållbart sätt krävs rutiner för hur särskilt värdefulla gravvårdar ska hanteras i framtiden. Med inventeringsrapporten som underlag kan församlingen upprätta en plan för vilka gravvårdar som bör bevaras, kan återanvändas och vilka som kan tas bort efter att de återlämnats till församlingen. Rapporten kan utgöra ett underlag för ställningstaganden i en vård- och underhållsplan för kyrkogården. Bedömningar och riktlinjer ska ses som färskvaror som ska ses över och uppdateras kontinuerligt, minst vart tionde år.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig beskrivning av vad som finns på kyrkogården i dag. Därefter följer en historik som beskriver kyrkogårdens förflutna och områdesbeskrivningar som beskriver och värderar kyrkogårdens olika områden.

Värdefulla strukturer

Åls kyrkogård innefattar flera särskilt värdefulla strukturer med gravvårdar som ibland inte besitter någon av de egenskaper som listas nedan. Gravvårdar inom dessa strukturer kan ändå komma att tillskrivas särskilt kulturhistoriskt värde som *Del av värdefull struktur*. De värdefulla strukturer som identifierats förklaras närmare under områdesbeskrivningarna för respektive område.

Värdefulla egenskaper

- Del av värdefullt arkitektoniskt sammanhang
- Gravvård i järn
- Gravvård i trä
- Hög ålder (gravvård tillkommen innan 1890)
- Gårdsnamn
- Konstnärlig utformning
- Rik inskription
- Personhistoria
- Lokal historia
- Lokalt material
- Lokalt hantverk
- Gravvård som är ovanlig på kyrkogården
- Titel

Ovanstående egenskaper beskrivs närmare i sitt sammanhang i bilaga 1.

Process och metod

Inventeringen började med ett omfattande fotograferingsarbete med syfte att studera och dokumentera kyrkogården. Alla områden på kyrkogården samt gravvårdar uppförda innan 1980 inventerades och dokumenterades genom fotografering. Inventeringsarbetet skedde vid fyra tillfällen under hösten 2018. Parallellt med inventeringsarbetet genomfördes en historisk efterforskning. Den historiska efterforskningen innefattade studier av äldre fotografier, kartor och handlingar rörande kyrkogården i Åls kyrkoarkiv vid Landsarkivet i Uppsala tillsammans med litteratur om kyrkogården och socknen. Efterforskningen resulterade i kapitlet Kulturhistoriska sammanhang. Inventeringen innefattade även två referensgruppsmöten genom vilket Dalarnas museum kunde inhämta information om kyrkogården i dag och historiskt.

Efter den inledande fasen med inventerings- och dokumentationsarbete, referensgruppsmöten och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderings- och urvalsprocess som beskrivs i nästa avsnitt samt i bilaga 1. Centrala gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Länsstyrelsen Dalarnas *Riktlinjer för kyrkogårdsinventering* samt Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering* och urval har varit vägledande för värderings- och urvalsprocessen. Med tydlig redovisning av ställningstaganden och metoder hoppas Dalarnas museum vinna förankring hos framtida användare av denna rapport. Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna, och som därigenom bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, såsom berättelser om orten Insjöns framväxt och utveckling till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram. Gravvårdar som besitter en eller flera av de egenskaper som listas till vänster anses bära på berättelser som är särskilt viktiga att lyfta fram.

Ovan: Grav n:r 54. Gravvård i igelbergsgrenit, som är en lokal stenart. Gravvården är personhistoriskt intressant genom Wiktor Johansson som var möbelsnickare och företagare som drev Insjöns Slöjd- och Möbelindustri. Därmed är gravvården även en del av den värdefulla strukturen Företagare. Det kulturhistoriska värdet är mycket högt.
Nedan: Grav n:r 37. Gravvården är monumental i diabas, med gårdsnamn. Det kulturhistoriska värdet är högt.

KYRKOGÅRDEN I DAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av kyrkogården som den såg ut under inventeringen. Karaktäriseringen är övergripande och syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och kyrkogårdens olika gravvårdar behandlas mer ingående i senare kapitel.

Åls kyrkogård ligger omgiven av öppna fält. I fjärran tornar blånande berg upp sig.

Läge och administrativ historik

Åls kyrkogård är förlagd intill Åls kyrka, som i sin tur ligger i samhället Insjön i Åls socken i Leksands kommun. Insjön består av flera sammanvuxna byar, varav Holen är den by som kyrkogården hör till.

Åls socken har medeltida ursprung. Gagnefs socken utbröts ur socknen senast 1386 och Bjursås socken utbröts 1593. Åls församling ingick fram till 1562 i pastorat med Leksands församling som moderförsamling, för att mellan 1562 och 1613 ingå i gemensamt pastorat med Gagnefs församling som moderförsamling. Därefter har församlingen utgjort ett självständigt pastorat.

Vid kommunreformen 1862 skapades Åls landskommun som fick ansvar för socknens borgerliga frågor. Landskommunen ombildades till kommun 1971 för att 1974 inkorporeras i Leksands kommun.

Läge i bygden

Åls kyrkogård omger Åls kyrka. Runt kyrkogården är det öppna fält med utsikt ned mot sjön Insjön, bergen på andra sidan vattnet, och mot Bergkvistssågen. Kyrkvägen löper söder om kyrkan och kyrkogården och på andra sidan vägen mitt emot kyrkan finns en parkeringsplats. En björkallé följer Kyrkvägen från kyrkogårdens sydvästra hörn upp till strax innan korsningen vid Åhléns väg. Öster om kyrkogården går Timmervägen förbi. Kyrkogårdens inhägnade om-

På andra sidan vägen från kyrkogården ligger prästgården, som i dag inrymmer expeditionslokaler och församlingshem.

råde slutar ett tjugotal meter innan Timmervägen. I kyrkogårdens omedelbara närhet finns Åls prästgård i sydväst, belägen i korsningen vid Sockenvägen. Prästgårdens mangårdsbyggnad är uppförd 1879 och gårdsmiljön består förutom den även av ett flertal ekonomibyggnader, däribland tiondebod, visthusbod och långloge.¹ Direkt väster om kyrkan på Åhléns väg ligger det före detta församlingshemmet, invigt 1941 och uppfört efter en donation från J.P. Åhlén. I korsningen Åhléns väg–Kyrkvägen låg fram tills sommaren 2016 Åls före detta kommunhus. Byggnaden förstördes i en anlagd brand strax innan den skulle börja användas som HVB-hem åt ensamkommande flyktingbarn. Kommunhuset var en modernistisk byggnad från 1900-talets mitt, som var en ombyggnad av det tidigare kommunhuset från tidigt 1900-tal.

Översikt

Kyrkogården breder ut sig runt Åls kyrka. Äldre gravvårdar är i huvudsak koncentrerade till områden söder och norr om kyrkobyggnaden. Öster om koret finns de allra äldsta gravvårdarna i en rad med prästgravar. Nordväst om kyrktornet finns ett kvadratisk gravkapell. Väster om kyrkan finns ett ganska enhetligt område med bredlåga gravvårdar placerade vid rygghäckar. Nordöst om kyrkan ligger två ekonomibyggnader grupperade med en liten gård. Norr

¹ Dalarnas museums prästgårdsinventering från 1976.

därom finns urngravplatser och en asklund. Övriga delen öster om kyrkan upptas av ett ganska stort och öppet område planerat för kistgravar, där bara ett par rader längs rygghäckar hunnit beläggas. Längst upp i nordost finns minneslundan.

Topografi

Kyrkan är placerad på en liten höjd vilket gör att övriga kyrkogården sluttar upp mot den. Norr och söder om kyrkan växer många stora träd, företrädesvis lindar. Öster och väster om kyrkan växer färre och mindre träd av blandade arter.

Gravkapell

Nordväst om kyrktornet finns ett kvadratisk gravkapell med skiffertäckt tälttak, krönt av ett kulkors. Hängrännor i koppar finns vid alla takfötter och kopparstuprör finns vid två av byggnadens hörn. Kapellets väggar och sockel är putsade i vitt respektive grått. På sydfasaden finns den hålkälade ingången med en mörk (svarttjärad?) träport med rutmönster och järnbeslag. I öster finns ett rödmålat segmentbågefönster med blyinfattat glas.

Byggnaden är uppförd 1794 men hade då en annan funktion. På 1930-talet fungerade den som vedbod.² År 1938 föreslogs det att byggnaden skulle byggas om till gravkapell efter att det tidigare begravningskapellet från 1864³ brunnit ned,⁴ vilket skedde någon gång efter 1933.⁵ Kungliga byggnadsstyrelsen ansåg emellertid att ombyggnadsförslaget var för ovarsamt, bland annat eftersom de ville att den ursprungliga dörren och dörröppningen skulle bevaras. Arkitekt Magnus Dahlander gav ett nytt ombyggnadsförslag 1940 som var mer återhållsamt, men ändå med en bredare dörröppning (i samma form som den befintliga) eftersom plats behövdes till kistbärare. Kyrkofullmäktige beslutade 1945 att byggnaden skulle byggas om till gravkapell, men eftersom ingången förefaller vara oförändrad i dag gentemot hur den såg ut på 1910-talet⁶ så bör ombyggnaden ha skett efter andra handlingar än de som Magnus Dahlander presenterade 1940.⁷

Ekonomibyggnader

Nordöst om kyrkan ligger kyrkogårdens ekonomibyggnader, som består av två separata byggnader varav den ena är byggd i vinkel. Tillsammans sluter sig byggnaderna runt en gård, dit ekonomibyggnadernas portar vänder sig.

² Boëthius, 1916, s. 66.

³ Ibid.

⁴ ULA

⁵ Jämförelse mellan fotografier i Dalarnas museums fotosamling.

⁶ Boëthius, 1916, s. 66.

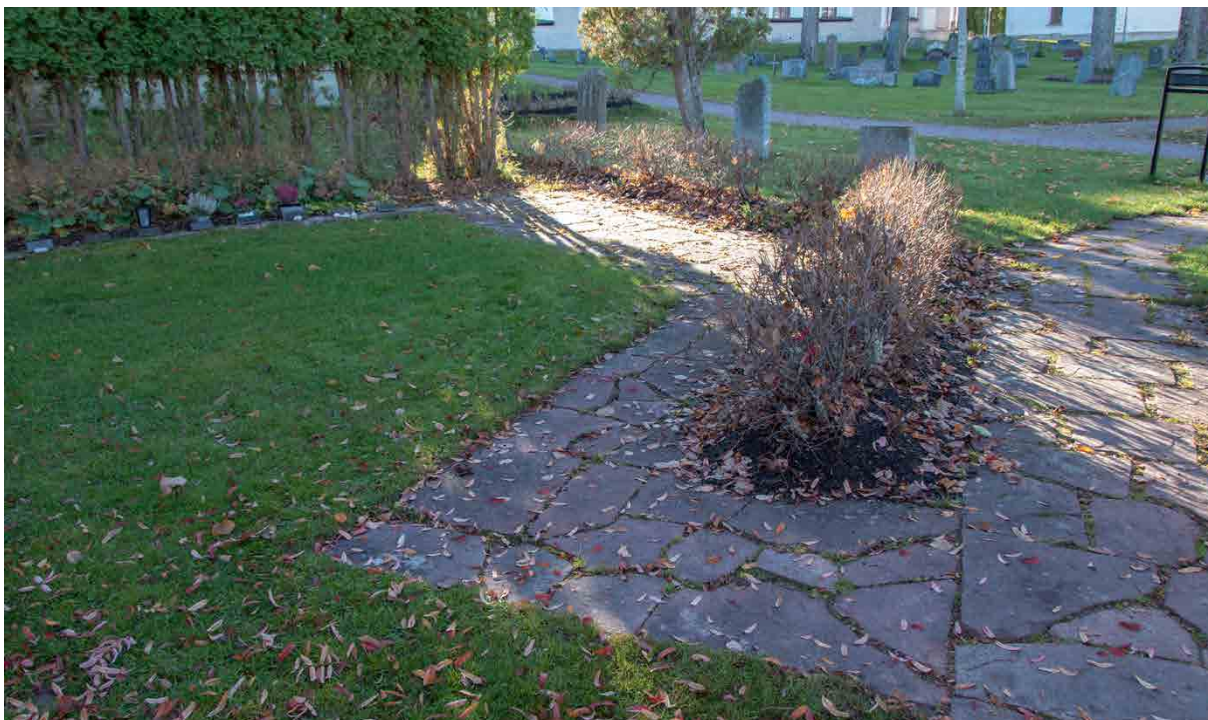
⁷ ULA.

Intill kyrkan står ett gravkapell som ursprungligen uppfördes 1794. Det inreddes till gravkapell på 1940-talet.

Ekonomibyggnaderna är tillkomna under 1970- och 80-talen efter ritningar av Erik Liljas.

Asklundens gångar är belagda med vad som sannolikt är älvdalskvartsit.

Byggnaderna är klädda med vit lockpanel och täcks av betongpannor. Foder, portar och vindskivor är brunmålade och fönstren är vita.

Den östra byggnaden är uppförd 1976, i samband med att östra delen av kyrkogården utvidgades. Den västra byggnaden uppfördes kort därefter efter att kommunen lämnat dispens för bygglov 1982. Bägge byggnaderna ritades av Erik Liljas. Gerda Boëthius beskriver i Sveriges kyrkor att kyrkogårdens materialbod var kombinerad med spruthus och stallrum.⁸ Den var en enkel byggnad som uppfördes 1888. På äldre bilder syns det att den låg öster om kyrkogårdsmuren, med gaveln ut mot Kyrkvägen.

Belysning

Kyrkogårdens belysning består av lyktstolpar i förzinkat stål krönta av ett koniskt lykthus som avslutas med ett svart koniskt lock i två avsatser.

Gångvägar och markbeläggning

Gångarna söder om kyrkan är belagda med asfalt. Områdena norr och väster om kyrkan har grusgångar. Östra kyrkogårdens yttre gångar är täckta med asfalt. Minneslunden och gångarna längs med kistgravplatserna har lagda betongplattor. Asklunden har gångar lagda med rödaktiga stenplattor (sannolikt älvdalskvartsit) i oregelbundna former.

8 Boëthius, 1916, s. 66.

Kyrkogårdsmuren, grindstolparna och järngrindarna är viktiga för karaktären på kyrkogårdens äldsta delar.

Omgärdning och ingångar

Omedelbart öster, söder och väster om kyrkan löper en gammal kallmurad stenmur från 1824. Muren gick även norr om kyrkan, men i samband med att kyrkogården utvidgades norrut 1888 revs den delen av muren. I söder har muren förlängts västerut för att även omfatta de västra utvidgningarna av kyrkogården. Resten av kyrkogården omgärdas av låga häckar. Mellan minneslundan och kyrkogårdsutvidgningen från 1888 är häcken högre och bredare.

Mot Kyrkvägen finns fyra ingångar. Alla ingångarna har grindstolpar med vitputsad rusticering och tälttak i svart plåt. Mellan grindstolparna sitter järngrindar med enkel dekor. Alla grindarna utom den västligaste har långsmala brickor med spetsiga kortsidor. Grinden mitt framför kyrkans sydport har en bricka inristad med året 1824, initialerna I E S och en slingrande kantdekor. Den andra grinden från väster har en bricka med det inristade året 1942. Denna grind är något mer dekorerad än de övriga tre.

Skötselstationer

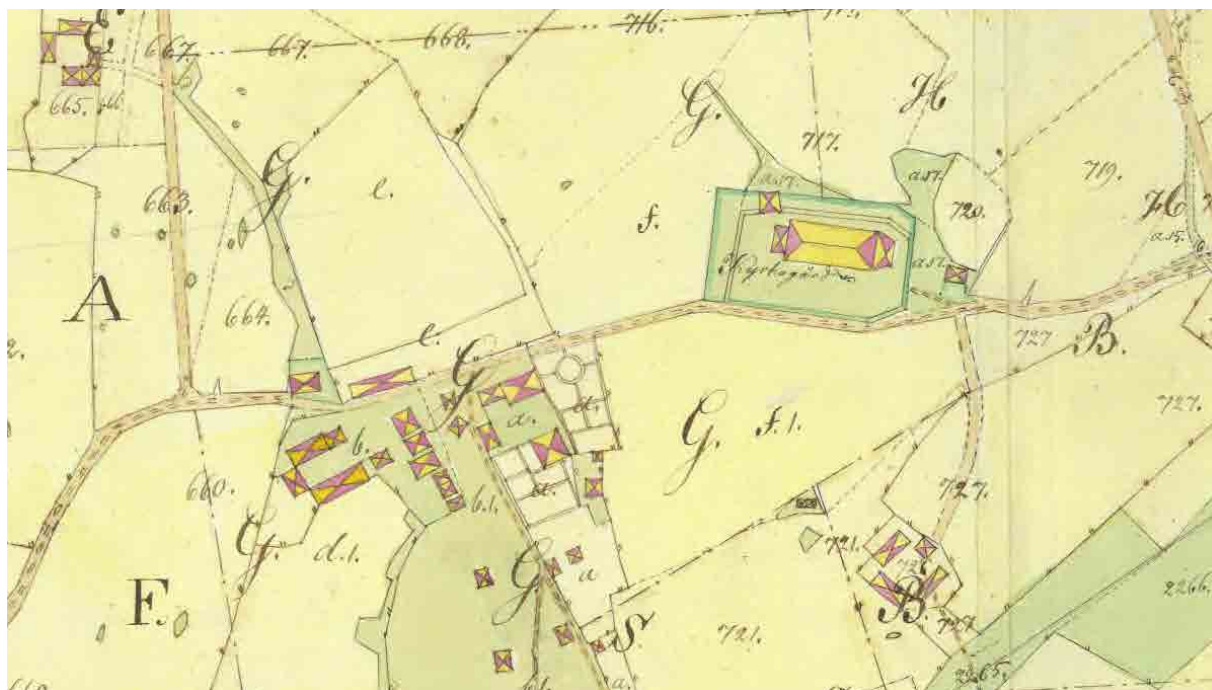
Längs företrädesvis kyrkogårdens yttersta delar är ett antal skötselstationer utplacerade. De har en enkel och funktionell utformning. Deras markbeläggning är antingen dansk sjösten, oregelbundna plattor av älvdalskvartsit eller betongplattor.

KULTURHISTORISKA SAMMANHANG

Följande kapitel består av redogörelser kring olika kulturhistoriska sammanhang som bedöms ha haft en inverkan på begravningsplatsens tillkomst, utveckling och formgivning. Sammanhangen behandlar bland annat socknens lokalhistoriska kontext samt kyrkogårdens historia i förhållande till allmän kyrkogårdshistoria.

Ovan: Storskifteskartan från 1818 av Nils Lindbergh. Kartan är den äldsta påträffade avbildningen av kyrkogården. Kartan är beskuren. Lantmäteristypens arkiv, Lantmäteriet.

SOCKEN- OCH KYRKOGRÅDSKRONOLOGI

Tid	Händelse
Medeltid	En stenkyrka uppförs på platsen. (Boëthius, G.)
1386, senast	Gagnefs församling utbryts ur Åls församling. (Skatteverket, 2019)
1562	Åls församling går från att ingå i pastorat med Leksands församling som moderförsamling till att ingå i pastorat med Gagnefs församling som moderförsamling. (Skatteverket, 1989.)
1583	Bjursås församling utbryts. (Skatteverket, 1989.)
1613	Åls församling blir ett eget pastorat från att tidigare ha ingått i pastorat med Gagnefs församling. (Skatteverket, 1989.)
1600-tal	Kyrkogårdsinhägnaden beskrivs vara i trä. (Boëthius, 1916, s. 66.)
1630-tal	Skogen i Åls socken reserveras för Falu gruvas räkning. (Boëthius, 1967, s. 53–60.)
1683–84-	Sakristian utvidgas åt öster och välvs med två valv. (Boëthius, 1916, s. 72.)

1690-tal	Gruvbrytningen i Åls socken tas upp igen efter att ha legat nere på grund av Falu gruvans dominans. Gruvraset i Falun 1687 möjliggör återöppnandet. (Hellström, 2012, s. 13.)
1748	En klockstapel uppförs efter att ringningarna orsakat påfrestningar i kyrkans valv. (Boëthius, 1916, s. 66.)
1757–61	Sveriges sista häxprocesser utspelar sig i socknen. Tretton kvinnor och fem män anklagas av en tonårig skomakarlärling. Tolv av kvinnorna utsätts för tortyr under förhören och bekänner trolldom. Landshövdingen friger de åtalade och ställer istället förhørsledarna inför rätta. Fallet återupptas dock av biskopen men efter ingripande från grevinnan Catharina Charlotta De la Gardie så får de trolldomsanklagade en rättvis slutlig prövning med frikännande och full upprättelse. Förhørsledarna döms på nytt.
1761–67	En ny kyrkobyggnad uppförs på platsen för den äldre. Material och delar av murverket återanvänds. Arbetet leds av byggmästare Per Schultzberg, som 1765 börjar bygga Gustafs kyrka med nästan samma utförande som Åls. (Ahlberg, 1996, s. 355.)
1760-tal	Klockorna flyttas till kyrkans nya torn och klockstapeln rivs. Den äldre kyrkogårdsinhägnaden i trä rivs och ersätts med stenmurar. (Boëthius, 1916, s. 66.)
1794	Byggnaden som i dag används som gravkapell uppförs, nordväst om kyrkan i vinkel med tornet. (Boëthius, 1916, s. 66.)
1824	Kyrkogårdsportarna byggs och murarna omläggs. Kyrkogården utvidgas åt väster. (ULA)
1863	Åls landskommun bildas.
1864	Ett nytt bårhus uppförs nordost om kyrkan. Det byggs av trä och reveteras. (Boëthius, 1916, s. 66.)
1870-tal	Gruvnäringen i Ål upphör som en följd av den landsomfattande bruksdöden vid denna tid. (Hellström, 2011, s. 15.)
1884	Järnvägen kommer till socknen och en post- och järnvägsstation med namnet Insjöns station invigs i Ålbyn, vid Insjöns strand. (Forsslund, 1923, s. 113f.)
1885	Rappningen lagas på kyrkomurarna. (ULA)
1887	Statens lantbruksingenjör Bror Emil Hildebrand resonerar om utvidgning av kyrkogård att västerut vore olämpligt, österut dyrt. Norrut är lämpligast av sanitära skäl, billigast och vackrast. (ULA)
Sept. 1888	Avstyckning av mark från boställe med syfte att utvidga kyrkogården. (ULA)
1888	Utvidgning av kyrkogården åt norr. Täckdikning och grusning, träd och buskar och granplantor till häck inköps. Likaså åtta soffor till kyrkogården med järngavlar och fyra säten. Ny materialbod och ombyggnad av spadhuset. Norra kyrkogårdsmuren rivs för att öppna upp mot den nya kyrkogården. (ULA)

Karta upprättad inför norra utvidgningen av kyrkogården. Upprättad av kommissionslantmätare Daniel Kjellin 1887. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Lantmäteriet. Kartan är beskuren.

1891	Gruskörning till kyrkogården. (ULA)
1892	Igenfyllning av gravkoret under altaret. (ULA)
1899	Åhlén & Holm Insjön grundas. (Hellström, 2011, s. 38f.)
1914	Ett nytt järnvägsspår dras från Knippboheden till Rättvik via Leksand, vilket gör spåret till Insjöns station till ett stickspår. Den gamla stationen byter namn till Insjöns hamn och en ny järnvägsstation med namnet Insjöns station byggs i Övre Heden. (Hellström, 2011, s. 217.)
1915	Åhlén & Holm flyttar sin verksamhet till Stockholm. (Hellström, 2011, s. 46f.)
1918	Clas Ohlson grundar sitt postorderföretag. Till en början säljes teknisk litteratur på postorder genom annonser men redan samma år kommer den första katalogen ut. (Hellström, 2011, s. 48f.)
1922	Sätergläntan grundas av systrarna Vilma och Elsa Långbers. (Hellström, 2011, s. 224f.)
1938	Kyrkorådet remitterar till Kungl. Byggnadsstyrelsen ett förslag till utvidgning av kyrkogården, där en ny likbod ska byggas på "det gamla gravkapellets plats" (tidigare nedbrunnet) och den dåvarande materialboden (nuvarande gravkapellet) ska byggas om till begravningskapell. Byggnadsstyrelsen anser att byggnaderna hanteras för ovarsamt och vill att dörren till materialboden bevaras. Likboden bedöms som olämplig. (ULA)
Juni 1940	Arkitekt Magnus Dahlander lämnar förslag på utvidgning åt väster (sannolikt den som genomfördes). I mitten ges ganska mycket utrymme åt en ceremoniplats, med katafalk, stenbänkar och en skiva i muren som kan fungera som altarbord. I anslutning till detta föreslås en vattenkastare och bassäng i betong med vattenväxter. Dahlander föreslår att kyrkogårdsmuren ska täckas med två lager grästorv, det första med gräset vänt nedåt och det andra med gräset vänt uppåt. Det gamla sättet var att täcka med ett spånklätt tjärat tak. (ULA)

Kyrkan och kyrkogården 1953. Foto: A/B Flygtrafik, Dals Långed, ur Dalarnas museums fotosamling. Bilden är beskuren.

Juni 1940	Magnus Dahlander ger ett reviderat förslag på ombyggnad av materialboden till gravkapell efter att Byggnadsstyrelsen avfärdat det tidigare. I det nya har exteriören så gott som möjligt behållits men ingången har ändå breddats för att ge tillräcklig plats åt kistbärarna. Ingångens form ska dock vara samma som den tidigare. Mitt emot ingången föreslås ett rundbågigt fönster med blyinfattat glas tas upp. Inredningen i kapellet blir mycket enkel. (ULA)
Juli 1940	Magnus Dahlander lämnar förslag på hur området öster om kyrkan ska ordnas, och över hur likboden ska återuppföras. Syftet är att snygga till området (som då är stökigt) med till exempel planteringar till dess att en utvidgning åt det hållet blir aktuell. (ULA)
1942	Västra kyrkogården anläggs. (Darphin, 2005.)
Aug. 1942	En värderingsman besiktigar mark som blivit kyrkogård för att värdera hur mycket den marken ska säljas för till församlingen från bostället. (ULA)
1945	Kyrkofullmäktige beslutar att det som tidigare använts som materialbod ska byggas om till begravningskapell. (ULA)
1952	Trädgårdsarkitekt R. Stintzing (R står sannolikt för Roderich) föreslår en utvidgning mot öster, med plats för 140 familjegravar och 90 urngravar. Ytan är tänkt att bli 5 000 m ² och terrasseras för att övervinna nivåskillnaden. Oregelbundet placerade träd ska ge en mer parkartad karaktär. (ULA)
1953	Trädgårdsarkitekt Stintzing lämnar förslag på att skapa en park västerut fram till den planerade lokalgatan som ska dras där (men som inte förverkligades). Parken ska huvudsakligen bli av rekreativ karaktär men även ha vissa utrymmen för gravplatser. Området föreslås bli 8 100 m ² stort. (ULA)

1962	Församlingen vill bredda den nyare delen av kyrkogården mot väster genom att lägga till ett 21 meter brett område. Förslag enligt R. Stintzing. Stenmuren vid södra gränsen föreslås dras ut till det nya området. Utvidgningen beräknas rymma 110 st. 2-platsgravar och två ensamgravar. (ULA)
1964	Församlingen efterfrågar offerter på nya kyrkogårdsgrindar till den västligaste utvidgningen av kyrkogården. (ULA)
1966	Under restaureringsarbeten i kyrkan upptäcks en gravhäll, som sannolikt tidigare (antagligen 1909) rubbats från ursprungligt läge eftersom den påträffats i riktningen sydväst-nordväst. Hällen placeras i korgolvet, som utförs i kalksten istället för det egentligen tänkta träet med anledning av hällens upptäckt. Ursprungligen hörde hällen till en prästgrav åt Laurentius Erics, död 1648. Han var Åls första kyrkoherde mellan åren 1613–48, från det att församlingen skildes från Gagnef dit den tidigare varit annex. På hällen finns bilden av en nattvardskalk och namn och uppgifter om den döde. Det förmodas att hällen utförts på uppdrag av Laurentius efterträdare och svärson, Johannes Petri Kumbulaeus. (ULA)
1971	Enhetlig kommuntyp införs i Sverige och Åls landskommun blir Åls kommun.
Juni 1971	Kyrkofullmäktige beslutar att utvidga kyrkogården mot öster enligt ett förslag från trädgårdsarkitekt R. Stintzing. Förslag att ekonomibyggnaden ska uppföras i samma stil som gravkapellet. Maxhöjd på gravvårdar föreslås bli 70 cm. (ULA)
Jan. 1972	Utvidgning av kyrkogården planeras. (ULA)
Juni 1972	Riksantikvarieämbetet föredrar en utvidgning västerut men tycker att österut också är möjligt. (ULA)
Nov. 1972	Omarbetat förslag från R. Stintzing om utvidgning mot öster. På grund av att överskottsjord och avfall från kyrkogården genom åren bildat en kulle på området så går det att nyttja den till formning av utvidgningen. Utvidgningen är tänkt att omfatta en yta om c:a 12 870 m ² men då ingår frizoner mot vägar och ekonomibyggnad med -område. Den gamla kyrkogårdsmuren föreslås förlängas längs områdets södra gräns. Entréer är tänkta att få samma utseende som kyrkogårdens befintliga. Maxhöjd på gravvårdar föreslås till 70 cm. (ULA)
April 1973	Riksantikvarieämbetet lämnar in ett förslag med principskiss om utvidgningen. De vill betona den diagonala axeln som riktar sig mot utsikten över Insjön och bergen i fjärran. Servicebyggnaden bör vara enklare med ett rakt sadeltak. För gångar så bör gräs, grus eller gatsten användas. (ULA)
Maj 1973	Landskapsarkitekt LAR Sven A. Segerros skriver ett yttrande angående Riksantikvarieämbetets principskiss om utvidgningen. Som gångbeläggning förordar han asfalt eller möjligen gångbanepplattor. Smågatsten är det brist på och dyrt. En stenmur skulle bli dyr på grund av jordförhållanden, så därför är häck bättre. Helst granhäck. Riksantikvarieämbetet vill ha grindar, men varför? Segerros vill ge kyrkogården en mera öppen rofylld parkkaraktär. (ULA)

Aug. 1973	Förslag till omläggning av kyrkogårdsdel i väster. Den fem meter breda grusgången norr om ceremoniplatsen är inte befogad ur kommunikationssynpunkt men kräver underhåll. Den är dessutom en tvärgående axel i förhållande till ceremoniplatsen. För att behålla axialiteten föreslås att kistgravar anläggs i mitten, vilket ger plats för 22 gravar, och att gångbredden på ömse sidor om den stannar vid 1,5 m. Nya kistgravfält erhålls men kyrkogårdens karaktär förrycks inte. Gångarna föreslås beläggas med asfalt eller eventuellt betongplattor. Inom gräsremсор framför granhäckar på ömse sidor om vattenkar bör det vara möjligt att upplåta 14 urngravar 1,5 x 1,25 m. Kyrkorådet bör föreskriva att gravvårdar ska vara max 80 cm höga och 70 cm breda och att gravplatsen ska vara gräsbesådd. (ULA)
1974	Åls kommun uppgår i Leksands kommun.
Aug. 1974	Domkapitlet tycker till om förslaget till utvidgning. Minneslunden är för accentuerad vilket motarbetar idén om dess fullständiga anonymitet. Sittplatserna är för pompösa. (ULA)
Okt. 1974	Minneslunden på förslaget till utvidgning föreslås istället kallas ”öppen grönyta” eller liknande. (ULA)
Okt. 1974	Nytt förslag till nyanläggning från Sven A. Segerros. (ULA)
Okt. 1974	Ritningsförslag till ekonomibyggnad upprättas av ingenjör Erik Liljas. (ULA)
Nov. 1974	Sven A. Segerros förklarar sitt förslag för Riksantikvarieämbetet. På östra kyrkogården ska siktlinjer mot Rönnäs finnas. (ULA)
Juli 1975	Entreprenadkontrakt upprättas med Nils Skoglund AB för utvidgning av kyrkogården. (ULA)
1976	Slutbesiktning av ekonomibyggnaden. Byggmästare var Nils Skoglund AB. (ULA)
1978	Östra kyrkogården anläggs. (Darphin, 2005.)
1982	Kommunen ger dispens från bygglovsplikt för att bygga ytterligare en till ekonomibyggnad. Erik Liljas ritar ett förslag. (ULA)
1989	Hushållningssällskapet gör en ritning en för ny parkering väster om kyrkogården. Ej genomfört. På ritningen är ceremoniplatsen borta, vilket tyder på att den redan tidigare borttagits. (ULA)
Sept. 1993	Jan Berglund vid Landskapsarkitekterna Söderblom & Palm upprättar förslag till asklund och ändring i minneslunden. Fastighets- och kyrkogårdsnämnden godkänner förslaget till asklund och till minneslunden i huvudsak, med undantag för en föreslagen träskärm. Det ska utredas om stenen vid kullen på minneslunden får flyttas. (ULA)
Nov. 1993	Nämnden beslutar att godkänna Söderblom & Palms reviderade förslag. (ULA)
1994	Arbetet med ny asklund och ändring av minneslunden utförs. (ULA)

ÅLS SOCKEN

Åls socken har i stora drag gemensam äldre historia som övriga Österdalar-na. Exakt hur länge bygden har varit befolkad är svårt att säga. Traditionen säger att Ål tillsammans med Torsång och Nås var de första kyrkplatserna i Dalarna.⁹ Några historiska belägg för att kyrkplatsen i Ål skulle vara så gammal finns emellertid inte, utan det är först under 1300-talet som den kyrkliga verksamheten i socknen dyker upp i källorna.

Binäringar

Liksom i övriga övre Dalarna var jordbruket i Åls socken inte tillräckligt rikt för att försörja den förhållandevis stora befolkningen. Exempelvis nämner Hülphers att vissa bönder för sin boskap till fåbodar ända borta i Nås finnmark.¹⁰ Det var därför nödvändigt för sockenborna att ha binäringar som kunde bidra till försörjningen. Ofta var den typen av binäringar i Dalarna olika från socken till socken, exempelvis skinnhantverk i Malung, byggnadskonst i Leksand och hårslöjd i Våmhus. I Ål var de främsta bisysslorna skogsbruk och gruvnäring, och transporter kopplade till dem.¹¹

9 Hülphers, 1762–1763, s. 97.

10 Ibid., s. 98.

11 Boëthius, 1960, s. 10.

Faluvägen i Insjön 1961. Foto: O. Lilljeqvist Konstförlag, Dalarnas museums fotosamling.

Skogsbruket

Kopparframställningen i Falun krävde stora mängder bränsle. Skogen i Faluns omedelbara närhet förbrukades ganska tidigt i historien vilket innebar att socknar längre ut, exempelvis Ål, istället fick användas. Från 1630-talet var skogen i Ål reserverad för gruvans behov. Detta innebar bland annat att annan bränsleslukande verksamhet, som olika sorters bruk, där inte kunde etablera sig utan istället fick förläggas längre bort. Befintliga hyttor och gruvor fick läggas ned. En annan konsekvens var att Ålbönderna fick betala bränsleskatt från skogen. Till en början var det mest en börda för bönderna men allteftersom de övergick till att leverera kol istället för ved så fanns det möjlighet till en extra inkomstkälla genom att sälja överskottet som kolmilorna gav. Lönsamheten i detta varierade dock genom historien och det var egentligen först under 1800-talets senare del som skogen gav något större ekonomiskt värde.¹²

Gruvnäringen

I Åls socken fanns mineralfyndigheter i form av järn och i viss mån koppar. Redan under senmedeltiden förekom småskalig brytning och ett fåtal hyttor i socknen. Det stora gruvraset i Falun 1687 ledde till en nedgång för koppargruvan, vilket i sin tur öppnade upp för gruvbrytning på annat håll. Från 1690-talet startade gruvbrytning i Ål igen, något mer organiserad än tidigare och med

¹² Boëthius, 1967, s. 53–60.

Kolning i mila i Dalarna omkring sekelskiftet. Foto: Birger Nordensten, Dalarnas museums fotosamling.

särskilt utsedda gruvfogdar. Till en början valdes utsocknes till ämbetena men ganska snart upphörde den typen av utnämningar och lokala bönder blev istället utnämnda till gruvfogdeposterna. På grund av bränslebegränsningarna som Falu gruva lade på skogen i Ål var det inte möjligt att på plats ägna sig åt bearbetning av järnet, så istället skeppades malmen vattenvägen till bruk norrut. Till en början gick det mesta till Bäcka och Fredshammars bruk i Orsa, och efterhand även till Furudals, Dalfors, Siljansfors och Limå bruk. De som arbetade i gruvorna var till största del lokala bönder som hade arbetet som bisyssla. Gruvnäringen i Ål upphörde på 1870-talet i samband med den landsomfattande bruksdöd som då slog ut många mindre bruk, inklusive alla ovan nämnda.¹³

Transporter

Både skogsbruket och gruvorna hade stora behov av transporter. Träkol behövde fraktas till Falun och malm behövde fraktas från gruvorna till sjön Insjön där omlastning på pråmar skedde. Utförandet av dessa transporter var en viktig bisyssla för många Ålbönder.

Byn Tunsta låg vid en viktig transportknut. Där passerade landsvägen mot Leksand och Gagnef, och där flöt Österdalälven förbi. Läget i Tunsta var ovan-

¹³ Hellström, 2011, s. 13ff.

Järnvägsbron över Österdalälven vid Tunsta var 1914–1955 kombinerad järnvägs- och landsvägsbro. Efter 1955 tog den nya Tunstabron över vägtrafiken. Foto: Gustaf Reimers, Dalarnas museums fotosamling.

för älvens forsar nedströms, vilket gjorde att det var en lämplig plats för om-
lastning till och från sjötransport ut på Siljan. Varor till och från bruken norr-
ut lastades av den anledningen om i just Tunsta, och i byn uppstod ett faktori
som ombesörjde lagring och vidarebefordran av varor. Detta gynnsamma läge
gjorde att byn tidigt fungerade som handelsplats.¹⁴

Arbetsvandringar

I många andra socknar i Dalarna ledde jordbrukets oförmåga att försörja hela
befolkningen till att många lämnade hembygden på arbetsvandringar. Det
var vanligt att arbetsvandringarna kombinerades med ett lokalt hantverk – ett
välkänt exempel är våmhuskullorna som vandrade landet runt och ända bort
till Ryssland för att tillverka och sälja hårslöjd. Men även arbetsvandringar där
själva arbetskraften var handelsvaran var vanligt, till exempel trädgårdskullor
eller bryggeriarbetare. Den typen av arbetsvandringar kallas ibland för herr-
arbete. I Åls socken var emellertid andelen invånare som arbetsvandrade lägre
än i andra dalasocknar. Detta berodde på att de lokala binäringarna i form av
gruvarbete och transporter var tillräckligt arbetskrävande och lönsamma för
att uppbära befolkningen. När gruvorna lades ned på 1870-talet uppstod inte
omedelbart några nya binäringar, utan istället ledde arbetsbristen till utflytt-

¹⁴ Hellström, 2011, s. 14.

Järnvägen, som kom till Åls socken 1884, blev betydelsefull för socknen. Det nya snabba transportsättet var en av förutsättningarna för att bygden kunde bli ett nav för postorderhandel. Foto: troligen Erik Andersson, Dalarnas museums fotosamling.

ning för ganska många sockenbor. De som blev kvar ägnades sig främst åt jordbruk, men järnvägen som kom 1884 skapade fler välbehövliga arbetstillfällen.¹⁵

Industrialiseringen

I Dalarna skedde det industriella genombrottet omkring 1870- till 1910-talet. Stommen var råvarorna järn och skog. Förutom att som tidigare använda skogens träd till bränsle eller i förekommande fall byggnadsmaterial så gjorde industrialiseringen det mycket lättare att omvandla trä till pappersmassa, virke och förädlade varor, som möbler. Ny teknik inom järnhanteringen gjorde att det blev mer effektivt med mycket stora produktionsanläggningar istället för många små hyttor och bruk. Förutsättningarna för denna utveckling var att industrialiseringen på kontinenten fått ett försprång och därmed med sitt välstånd blivit en stor exportmarknad. Samtidigt hade ny teknik inom jordbruket gjort att ett mindre antal personer sysselsattes där. Detta i kombination med minskad barnadödlighet och bättre folkhälsa skapade ett överflöd av billig arbetskraft. Utbyggnaden av infrastruktur i form av järnvägen och den elektricitetsalstrande vattenkraften var den sista pusselbiten som behövdes. Allt detta var goda förutsättningar för driftiga innovatörer och entreprenörer som tack vare den ökade näringsfriheten kunde starta egna rörelser.¹⁶

¹⁵ Hellström, 2011, s. 15.

¹⁶ Ibid. s. 11f.

Stugan där Åhlén & Holm började sin verksamhet. Foto: O. Lilljeqvist Konstförlag, Dalarnas museums fotosamling.

Åhlén & Holm

År 1899 inträffade något som kom att fullständigt styra Åls sockens historia. Ålborna Johan Petter Åhlén och hans farbror Erik Holm startade firman Åhlén & Holm Insjön tillsammans, vars första drag blev att sätta ut en tidningsannons som erbjöd ett tryck av den kungliga familjen med Oskar II mot postorder. Idén hade de fått genom att själva arbeta på John Fröbergs postorderfirma i Finspång i några år. Succén var omedelbar och inom bara några år hade både sortimentet och personalstyrkan utökats markant. De minskande befolkningssiffror som orsakats av gruvornas nedläggning på 1870-talet vändes till en ökande befolkning. Erik Holm tyckte att brorsonen J.P. Åhléns affärsmetoder var lite väl djärva och drog sig tidigt ur som delägare, men fortsatte sedan fram till sin pensionering som anställd.¹⁷

En förutsättning för att Åhlén & Holm kunde växa så fort var järnvägens goda möjligheter att snabbt och effektivt vidarebefordra varor ut i landet. Eftersom J.P. Åhlén arbetat både vid Insjöns station och Fröbergs postorderfirma visste han hur järnvägens resurser som mest effektivt kunde utnyttjas. Ytterligare förutsättningar var smart marknadsföring och ständig utveckling för att få fram effektivare arbetsmetoder och logistik. 1915 hade företaget vuxit förbi Insjön. Antalet anställda var omkring 400, men Åhlén & Holm hade behov av ännu fler. Bostadstillgången i Insjön hängde dock inte med i den utveck-

17

Hellström, 2011, s. 38–41.

lingen, så lösningen för firman blev att flytta verksamheten till Stockholm. Av de anställda valde cirka 130 stycken att flytta med. Av dem återvände vissa till socknen och startade egna firmor inspirerade av Åhlén & Holm – företrädesvis inom handel och grafisk industri. Många av de som valde att inte flytta till Stockholm fångades upp av andra företag som startat sedan sekelskiftet, som Insjöns sågverk, Kocks kryddor, Insjöns tegelbruk och Sandéns möbelfabrik. Därför blev Åhlén & Holms flytt inte ett lika stort slag för bygden som det hade kunnat bli.¹⁸

Ål blir Insjön

Åls sockencentrum bestod av ett antal byar som var mer eller mindre sammanvuxna. I kyrkans närhet fanns bland annat byarna Holen, Övre och Nedre Heden, Tunsta och Ålbyn. När järnvägen kom till Åls socken 1884 anlades den nya post- och järnvägsstationen i Ålbyn nere vid Insjön, där den namngavs efter sjön. Detta blev början på att namnet Insjön kom att beteckna bebyggelsen i Åls sockencentrum. När Åhlén & Holm och de många efterföljande postorderfirmorna inledde sin verksamhet blev därför postadressen Insjön, vilket cementerade namnet i det nationella medvetandet.¹⁹

Företagandet efter Åhlén & Holm

Framgångarna hos Åhlén & Holm inspirerade många Ålbor till en omfattande företagsamhet. Under perioden 1920–30-tal startades 125 företag. Bland dem fanns Bergkvist sågverk, postorderföretagen Clas Ohlson och Bröderna Tysklind, slipsfabriken Blå Pilen, Ahrnebergs möbelfabrik, med flera. Att järnvägen 1914 drogs vidare upp mot Siljan gynnade de nya företagen. Av socknens 2 300 bosatta så var omkring 1 000 personer sysselsatta i de olika firmorna som startats sedan sekelskiftet. Utvecklingen fortsatte under 1940–50-talen då cirka 180 företag startades. Bland företagen fanns många postorderföretag, flera textilföretag och en hel del metallindustri, som bland annat ägnade sig åt att tillverka änglaspel. De många företagen blev en framgångsfaktor för bygden och ledde till en befolkningsökning. De flesta firmorna var enmansföretag eller småföretag med färre än 20 anställda. Företag med fler anställda än så fanns det bara en handfull av men vissa av dem hade i sin tur väldigt många anställda. Till dem hörde sågverken, vilket gjorde att den största andelen av de anställda fanns inom träindustrin.²⁰

Under 1960–70-talen fortsatte många företag att grundas men i en lägre takt än tidigare, med bara omkring 100 stycken grundade under perioden. Samtidigt började konkurrens från utlandet leda till nedläggningar. Detta fortsatte under 1980–90-talen då många av de något större företagen lades ned, som exempelvis

18 Hellström, 2011, s. 18.

19 Forsslund, 1923, s. 119f.

20 Hellström, 2011, s. 19.

Trävaruindustrin har kommit att spela en stor roll för Åls socken. Ovan Axel Bergkvists sågverk. Foto: AB Flygtrafik 1966, Dalarnas museums fotosamling. Bilden är beskuren.

Insjöns sågverk, Tysklinds, och Insjöns bryggeri. Samtidigt ökade Clas Ohlson och Bergkvists sågverk sin verksamhet vilket mildrade fallet något. I dag både startas och nedläggs många enmansföretag. En stor del av de startade företagen finns inom handeln, som är den bransch där hälften av socknens sysselsatta finns. En mycket stor andel av dem är anställda hos Clas Ohlson som är helt dominerande som arbetsgivare.²¹

Förutsättningarna för att Insjön blev en sådan småföretagartät ort har ansetts vara:

- De goda transportmöjligheterna som järnvägen gav.
- Entreprenörsandan hos vissa driftiga personer – i synnerhet J.P. Åhlén.
- Stor efterfrågan för Åhlén & Holms och Clas Ohlsons produkter på grund av ett plötsligt nationellt välstånd efter en lång period av fattigdom.
- Åhlén & Holms stora framgångar som inspirerade, och deras flytt till Stockholm som lämnade utrymme för nya verksamheter.
- God tillgång på råvaror till träindustrin.
- Synergieffekter på grund av ovanstående punkter.

Sätergläntan

Systrarna Vilma och Elsa Långbers var födda i den driftiga familjen Bergman. 1922 öppnade de ett pensionat med vävskola och hemslöjdsbutik uppe i Knippbodarna. Rörelsen fick namnet *Sätergläntan*. Kombinationen pensionat-vävskola-hemslöjdsbutik var något nytt och många personer sökte sig till systrarnas rörelse för att lära sig hantverk. Sätergläntan har bytt regi 1934 och 1964, och räknas i dag som en av de främsta institutionerna i landet inom hemslöjd.

21

Hellström, 2011, s. 20ff.

Grav n:r 3, över kyrkoherde Eric Todenius, har kyrkogårdens äldsta gravvård – daterad så tidigt som 1794.

KYRKOGRÅRDSHISTORIA

Äldre gravskick

I dag finns knappt några kvarvarande spår av gravskicket på Åls kyrkogård från tiden innan 1800-talet. De enda undantagen är kyrkoherde Eric Todenius gravvård från 1794 öster om koret och två gravhällar som legat inne i kyrkan men som sedan dess flyttats från ursprunglig plats. Den ena är placerad i koret och den andra ute på kyrkogården väster om tornet. Båda påträffades vid renoveringar av kyrkan på 1960-talet. Gravhällen i koret är gjord för Laurentius Erics (död 1648), som var Åls första kyrkoherde efter att banden med Gagnefs pastorat klipptes 1613. Sannolikt fanns även flera andra gravar inuti själva kyrkobyggnaden. Även om ingen av gravhällarna finns kvar på ursprunglig plats i dag är berättelsen bakom gravarna intressant och viktig. Under medeltiden var det mycket ovanligt att något tilläts begravas inuti en kyrkobyggnad. Med undantag för personer som gjort något mycket speciellt för kyrkan, så som stora donatorer, helgon och kungligheter begravdes personer från alla samhällsklasser på kyrkogården. Olika platser på kyrkogården hade olika status. Söder om kyrkobyggnaden och nära koret fanns de förnämsta gravplatserna.²² Detta återspeglas bland annat av att det öster om koret längs kyrkogårdsmuren finns en rad med prästgravar.

22

Andréasson, 2012.

Upplysningstidens renlighetsideal

Under 1500- och 1600-talen blev det mer accepterat med begravningsverksamhet inuti kyrkobyggnaderna, främst i de större städerna. Med tiden blev det möjligt för alla med tillräckligt mycket pengar och inflytande att köpa sig en gravplats inomhus.²³ Med 1700-talet och upplysningstiden kom nya renlighetsideal. Begravningar inne i staden, och särskilt inuti kyrkobyggnader, lyftes fram som ett stort sanitärt problem. Idéerna kom ursprungligen från läkare och hygieniker i andra europeiska länder samt i tradition från Martin Luther, som redan på 1500-talet förespråkade begravningsplatser utanför staden. Särskilt tongivande i den svenska debatten var prästerskapet, som sedan länge förfasats av smittoriskerna med begravningar inuti kyrkan. Begravningsmonumenten riskerade även att försvåra att kyrkorummet användes som en funktionell gudstjänstlokal. I Sverige fick de nya idéerna om renlighet gehör från staten. 1783 upprättades ett allmänt förbud mot försäljning av gravplatser inuti kyrkobyggnader.²⁴

Kyrkogården som park

Åls kyrkogård expanderade norrut 1888. Det är troligt att det var i samband med detta som kyrkogården omdanades i den parkstil anläggningen bär i dag, med grusade gångvägar och stora träd. Det var först under 1800-talet som kyr-

²³ Andreasson, 2012, s. 18.

²⁴ Theorell m.fl., 2001, s. 14f.

I mitten av kvarteren i område 1 fanns allmänna varv.

kogårdar på allvar började behandlas som arkitektoniska anläggningar. I början av 1800-talet organiserades nya kvarter på kyrkogårdar i större städer ofta med en stram och symmetrisk plan och förutbestämda gångsystem. Inspirationen kom från andra europeiska länder och Tyskland var ett föregångsland.²⁵

Kyrkogårdarna planterades från och med 1800-talets början med stora mängder träd och buskar.²⁶ Särskilt vanligt var olika former av trädkransar. Till en början fyllde träden och buskarna främst en hygienisk funktion. De ansågs kunna rena luften från sjukdomar och gifter. Med tiden fick träden även en estetisk betydelse. Det förekom även idéer om att nya begravningsplatser och kvarter på kyrkogårdar inte skulle leda till tankar på död eller begravning, utan istället upplevas som grönskande, rekreativa platser. Begravningsplatsen kunde vara *en park bebodd av de döda, till tröst för de levande*.²⁷

Köpegravar och allmänna varv

Under 1800-talets sista decennier reformerades det svenska begravningsystemet till att innefatta två olika gravtyper: köpegravar och allmänna gravar. De allmänna gravarna uppläts utan avgift under 40 år. De belades ofta kronologiskt, i samma ordning som människorna gick bort. När gravrätten gick ut efter 40 år började beläggningen om från början. Köpegravar, som även kallats

²⁵ Bengtsson & Bucht, 1992, s. 24–27.

²⁶ Ibid., s. 28.

²⁷ Theorell m.fl., 2001, s. 497.

Längs ytterkanterna i område 1 finns flera påkostade köpegravar. Foto: Lars Jönnes, Dalarnas museum.

enskilda gravar, uppläts till en privatperson för all framtid mot avgift.

Den kronologiska beläggningsordningen som ofta kännetecknar ”den allmänna linjen” eller ”allmänna varv” rotades ursprungligen i ett behov av bättre organisation av kyrkogården. Behovet av striktare ordning sprang ur 1800-talets stora befolkningstillväxt och de hygieniska problem som uppstod på kyrkogårdar i takt med att fler människor begravdes. Kronologisk beläggning brukades även innan 1800-talet och kunde i vissa fall medföra en demokratisering av gravsättningen, då systemet påtvingades alla invånare i vissa socknar. Då kunde torpare vila bredvid brukspatroner. När det senare blev möjligt att köpa sig ur den allmänna linjen uppstod flera bieffekter med systemet. De som hade tillräckligt mycket pengar kunde köpa sig mer attraktiva placeringar på kyrkogården genom att införskaffa en enskild grav för all framtid. De allmänna varven reserverades för de mindre bemedlade. Således kom industrialismens ekonomiskt rotade klassamhälle att följa med människorna ända in i graven. En annan konsekvens av systemet var att det i vissa fall efterföljdes så strikt att inte ens äkta makar fick vila bredvid varandra. Systemet gav i många fall upphov till ännu i dag synliga uppdelningar mellan de som hade råd att köpa en gravplats, och de som fick vila i de allmänna varven.²⁸

På Åls kyrkogård fanns allmänna varv mitt i kvarteren i norra kyrkogården. Ytorna är i dag glest belagda med endast ett fåtal gravvårdar av starkt varierande karaktär. Här finns hållar, enstaka träkors, gjutjärns- och smidesvårdar

28

Andreasson, 2012, s. 50, Theorell m.fl., 2001, s. 17f.

och små gravstenar. Områdena var sannolikt mycket tätare belagda i äldre tid. Köpegravar finns längs ytterkanterna av områdena söder och norr om kyrkan samt i rader längs gångvägarna som omgärdar de olika kvarteren norr om kyrkan. Köpegravarna är oftast stora, ibland med en stenram eller anordning som markerar gravens yta, och med stor och påkostad gravsten. Många köpegravar är också familjegravar, med plats för fler än en kista.

Gjutjärn på kyrkogårdar

Åls socken tangerar Bergslagen, där omfattande bergsbruk präglat och pådrivit samhällsutvecklingen under mycket lång tid. Bergslagen som geografiskt område sprider ut sig som ett bälte över de malmrika skogslandskapen i södra Gästrikland, Dalarna, Västmanland och Närke. I Ål har järn- och koppargruvor funnits, men den brutna malmen har bearbetats till produkter på bruk i andra socknar. Även om Dalarna och Falun är känt för kopparhantering förknippas Bergslagen i övrigt främst med den omfattande järnhantering som förekom där i äldre tider. Att järnhanteringen varit viktig syns på kyrkogårdarna i Bergslagen, där många äldre gravvårdar är tillverkade av just järn. Även på Åls kyrkogård finns ett antal gravvårdar av gjutjärn och smidesjärn.

Gjutjärnets användbarhet upptäcktes under medeltiden, och mot 1500-talet blev materialet allt vanligare, exempelvis för gjutning av kanoner och kanonkulor samt annat vapensmide. I början göts järnföremålen direkt vid en masugn. Det smälta järnet fördes ner i sandbäddar som förberetts av gjutare. Gjutaryrket var inte bundet till det svenska skräväsendet och gjutarna kunde därför utöva sitt yrke fritt på landsbygden. Under 1600-talet ökade befolkningen i Bergslagen och många nya kyrkor byggdes. Under samma århundrade började även gjutjärnshällar förekomma som gravmonument på kyrkogårdar i vissa delar av Bergslagen.²⁹ Tack vare den teknologiska utvecklingen kunde gjutningen från och med 1760-talet frångå från masugnen. I samband med detta anlades särskilda gjuterier i anslutning till bruken. Den fortsatta teknikutvecklingen, med nya ugnar för att smälta järnet, bättre infrastruktur i form av järnväg och en ökad efterfrågan inom byggsektorn ledde till att gjutjärnet blev allt mer populärt. Gjutjärnets definitiva storhetstid var 1800-talets senare hälft, med det symboliska genombrottet vid invigningen av gjutjärnsbyggnaden Crystal Palace på världsutställningen i London 1851.³⁰

29 Borg & Torgén, 2016, s. 7.

30 Ibid., s. 8.

En av de äldsta gjutjärnsgravvårdarna på kyrkogården finns vid grav n:r 1. Den är daterad 1819 och rest över prostinnan Maria Chr. Kihlberg.

Grav n:r 1059 har en gjutjärnsgravvård daterad 1892 som är tillverkad vid Falu nya gjuteri. Många gjuterier saluförde gravvårdar i kataloger, och med järnvägens utbyggnad kunde leveranserna ske smidigt.

Gravvårdskronologi

Från 1800-talets mitt och framåt ökade antalet beständiga gravvårdar på kyrkogårdarna. Detta berodde på en stor befolkningsökning, och att allt fler från arbetarklassen och medelklassen fick råd att köpa gravvårdar i dyrare material. I Sydsverige blev det vanligare med gravstenar. Dessa smyckades ofta med naturromantiska eller medeltidsinspirerade, nygotiska motiv.³¹ I Dalarna dominerade troligtvis gravvårdar i trä och gjutjärn.

1890–1900 – Obelisker och kors i granit och diabas

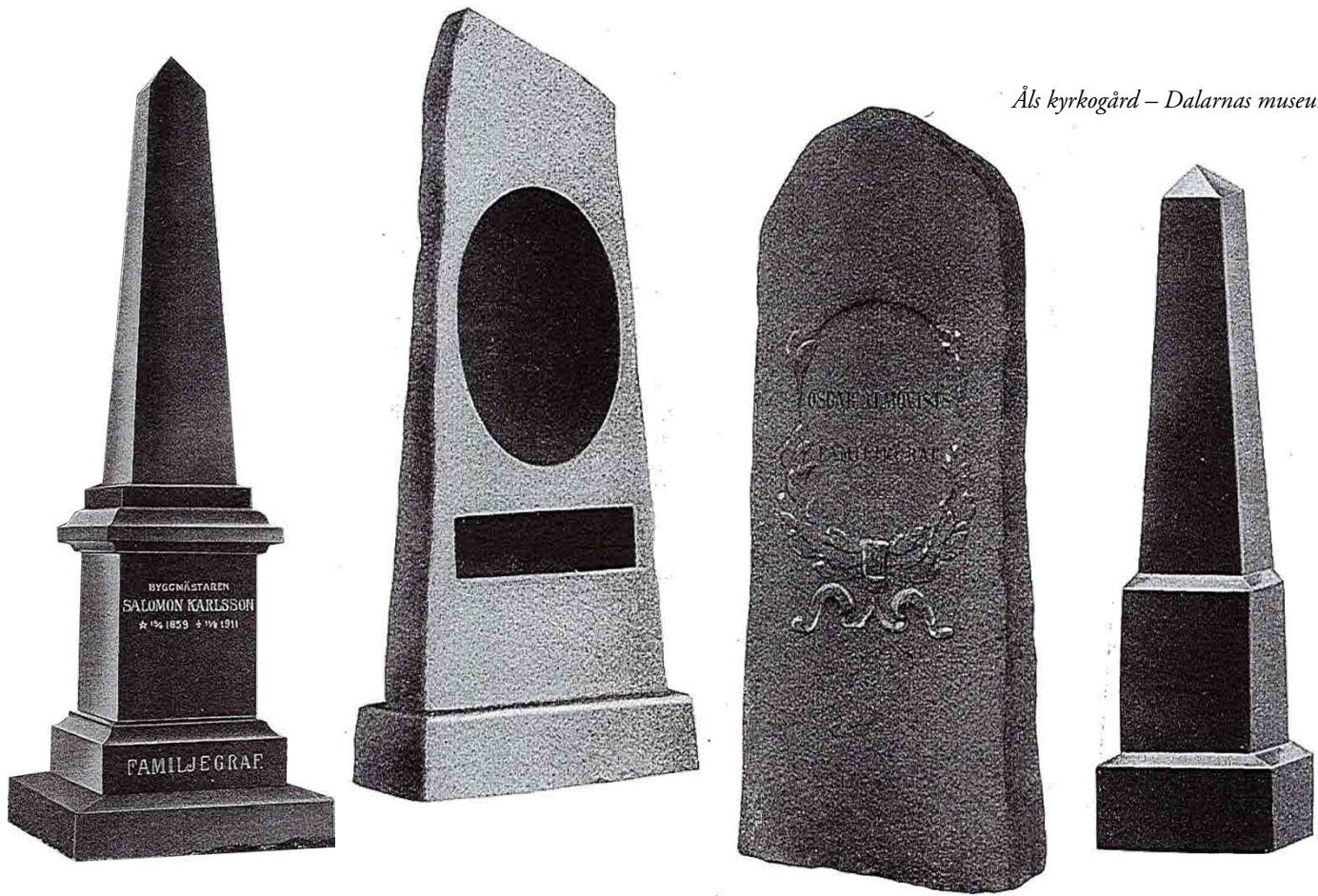
Kring 1890 inföll en ny rikstäckande trend med strama klassicistiska gravstenar i granit och diabas. De nya gravstenarna var i hög grad industrimässigt tillverkade vid större stenhuggerier och såldes via återförsäljare med hjälp av kataloger och priskuranter. Det blev särskilt vanligt med olika varianter av diabasobelisker och stora kors. Den lokala tillverkningen fortsatte men anpassades efter de stora stenhuggeriernas utbud. På så sätt minskade de regionala särdragen och kyrkogårdarna blev mer likartade över landet.³²

1900–1920 – Bautastenar och stora gravanordningar

Runt sekelskiftet 1900 kom de första storskaliga nationalromantiska gravanordningarna ut på marknaden. Den nationalromantiska trenden växte och

³¹ Andreasson, 2012, s. 36.

³² Ibid., s. 37 & 74.

under 1910-talet blev bautastenar och andra monumentala gravanordningar med sand och grus vanliga bland välbärgade invånare. De nationalromantiska gravvårdarna föddes ur en kritik mot 1800-talets historiserande blandstilar. Det utbredda bruket av nygotik och nyklassicism ansågs ha lämnat perioden 1850–1890 utan någon egen stil. Kritiken användes för att legitimera tillkomsten av en ny och modern stil anpassad för det nya århundradet.³³

1920–1980 – Enhetlighet i form av bredlåga gravstenar

Kritiken vändes senare under 1900-talet mot nationalromantiken och dess bautastenar, som ansågs plottriga och överdådiga. Dalarnas länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson menade i en debattartikel från 1935 att de stora och påkostade gravmonumenten förvandlat kyrkogården till en taxeringskalender snarare än det sista vilorummet.³⁴

Från och med 1920-talet ökade andelen kvadratiska bredlåga gravstenar på kyrkogårdarna, till stor del tack vare en intensiv kampanj driven av landets arkitekter, trädgårdsmästare och formgivare i hopp om göra kyrkogården till en mer sammanhållen och enhetlig miljö. De enhetliga gravvårdarna från den moderna epoken 1930–1980 har senare kritiserats för att vara enformiga och för att återspegla en påtvingande kollektivism, där samhället försvårade individuella uttryck och stöpte människor i samma form.

Tidstypiska gravvårdar från 1900-talets början. Alla gravvårdar som syns ovan är hämtade från en priskurant som distribuerades av F.L. Hellströms stenhuggeri i Örebro 1915. Källa: Dalarnas museum

³³ Andreasson, 2012, s. 74.

³⁴ Dalarnas museums klipparkiv, *Borlänge tidning* 1935-10-19, länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson, "Kyrkogårdskultur, kyrkogårdarna i Dalarna lämnar ofta nog mycket övrigt att önska", s. 1.

Omkring sekelskiftet 1900 var det vanligt att gravvårdarna fick en nationalromantisk eller historiserande form. Bland de stora familjegravarna var det vanligt med olika typer av högresta gravvårdar, så som bautastenar. Många gravar utrustades även med påkostade gravanordningar, exempelvis i form av kedjor på pelare eller stenramar.

Under 1800-talets sista decennier var det särskilt vanligt med olika obelisk- och korsformade gravvårdar. Granit och diabas var de vanligaste materialen, men det förekom även gravvårdar i andra material.

De allmänna varven på kyrkogården har till största del små, enkla gravstenar. Även hällar, träkors och järnkors förekommer.

Gravvårdar i de allmänna varven

Den generella gravstenskronologin gäller främst gravvårdar och monument som placerats på enskilda gravar. De enskilda gravarna köptes för all framtid, oftast av personer som även kunde kosta på en tidstypisk gravvård i sten. Även om vissa personer sparade länge för att ha råd med en enskild gravrätt och en tidstypisk sten, är den generella gravstenskronologin i mångt och mycket en berättelse om ett välbärgat borgerskap. Gravvårdar i allmänna varv var ofta mer eller mindre obeständiga och småskaliga gravvårdar i trä, järn eller i vissa fall betong. Det är i dag relativt ovanligt med allmänna varvstrukturer där flera av de ursprungliga gravvårdarna inte avlägsnats eller försvunnit till offer för tidens tand. I den mån gravvårdar i allmänna varv finns bevarade kan dessa berätta viktiga berättelser om vanliga människor som annars inte lämnat stora fysiska avtryck på världen eller givits utrymme i historieskrivningen.

Grusgravar

Grus- eller sandgravar var mycket vanliga under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men avlägsnades systematiskt från kyrkogårdarna från och med 1920-talet med motivet att grusgravarna upplevdes som störande och förfulande element som förhindrade grönska och harmoni. I senare tider har skötselkrav använts som argument för att ta bort grusgravar. De grusgravar som finns kvar på Åls kyrkogård i dag utgör värdefulla spår av kyrkogårdens äldre utseende och gravskick, och kan berätta mycket om hur tanken på den ideala gravplatsen skiftat under 1900-talet.

Under 1900-talet ändrades de arkitektoniska idealen för kyrkogårdar till att eftersträva lägre, mer sammanhållna linjer.

Modernismens kyrkogårdsideal

Från och med 1910-talet förde arkitekter och formgivare en intensiv debatt kring kyrkogårdarnas utformning. Det sena 1800-talets heterogena kyrkogårdsmiljöer kritiserades för att vara röriga och dominerade av serietillverkade och skrymmande gravanordningar i sten. Arkitekten och formgivaren Torsten Stubelius omnämnde exempelvis den Norra kyrkogården i Stockholm som:

En stämningslös öde stenöken, utan rumsbegränsning. Ändlösa schackbrädsindelade fält, som till och med lida brist på träd och skylande planteringar. Öfverallt dessa fula kistliknande grafkullar, som störa sinnet, som väcka känsla af att den döde ligger därinne, ofvan jord, föga skyddad af lösa torvor. Det är sparsamt med gräsmattor, som åtminstone i någon mån kunde förmedla öfvergången med naturen; mest står marken lika tröstlöst jordsvart som de höga polerade granitvårdar, hvilka öfverallt bryta och irritera landskapets linjer, fritt mot luften som de alltid stå. Det finns knappt ett monument med vacker form och vacker inskrift, få i lämpligt material, inga som lämpats för terrängen än mindre efter monumentet bredvid. Råast verkar själva vårdarna, alla dessa obelisker, afbrutna kolonner och träkorsformer i svart polerad granit, och nu som sista modet de på ena sidan polerade bautastenarna. Värst är kanske den vita marmorn.³⁵

Kyrkogårdarna började sakta men säkert att betraktas som planeringsbara helhetsmiljöer där alla beståndsdelar kunde samverka till en önskvärd harmonisk helhetsmiljö. Debatten utmynnade i ett nytt tänk kring kyrkogården som arkitektonisk miljö. Genom konstnärligt enhetlig ledning och stilrikt-

35

Nolin, 2007, s. 80–81.

Olika former av bredläga gravvårdar var mycket vanliga under 1900-talet. Det har förekommit att de bredläga stenarna innan 1950 hade olika typer av nationalromantiska, historicerande eller klassicerande drag.

ning skulle nya och vackrare former skapas i maskinernas tidsålder. Ledord var harmoni, skönhet och lugn. Kyrkogården skulle bli en plats som gav ett jäktat och upprivet sinne lugn och försonlig stämning. Den skulle ge en känsla av frid och vilande allvar, och skänka ro. Inspirationen hämtades ofta från förindustriella begravningsplatser och äldre landsortskyrkogårdar. Det ansågs viktigt att den moderna kyrkogården skulle präglas av horisontell sammanhållning. Gravvårdar i nyttillkomna områden skulle därför helst placeras i enhetliga rader mot en fond i form av en mur eller en rygghäck. Rygghäckarna höll samman den horisontella linjen och skapade enhetlighet, samtidigt som de kunde användas för att dela in kyrkogården i harmoniska och lugna rum. I de fall då tillämpning av rygghäckar inte var möjligt rekommenderades liggande hällar.³⁶ De modernistiska kyrkogårdsidealerna fick starkt genomslag på många kyrkogårdar runt om i Sverige och när Åls kyrkogård utvidgades under 1940-talet beaktades dessa sannolikt vid utformningen av såväl enskilda gravvårdar som planteringar och liknande.

Kyrkogårdsnämnderna och styrningen

För att genomföra den modernistiska kyrkogården krävdes att arkitekter såväl som formgivare fick ett kraftigt ökat inflytande över kyrkogårdarnas utformning från och med 1920-talet. Arkitekternas ansvar och makt över kyrkogårdarnas utformning förlänades ofta av kyrkans organisation. Allmänheten och stenhuggerierna fick ställa sig under en enhetlig konstnärlig ledning och

36 Andreasson, 2012, s. 82–83.

Även under efterkrigstiden var de bredlåga stenarna vanliga. Den huvudsakliga utsmyckningen kunde dock bli stenens material, ett spännande bildkonstmotiv eller ett vackert typsnitt. Här en gravsten i labrador (Anorthosit) från 1960-talet.

foga sig i råd och föreskrifter, vilket på flera håll mottogs som förmynderi. Stockholm var en föregångare i sammanhanget och stadens kyrkogårdsnämnd började motarbeta det tidiga 1900-talets ”smaklöshet” förhållandevis tidigt. Till en början inventerade och reglerade kyrkogårdsnämnden användningen av stenhuggeriernas färdigtillverkade vårdar. Därefter framtogs godkända gravvårdstyper i material som granit, sandsten, kalksten, trä och smide, som komponerats av arkitekter och konstnärer. Kyrkogårdsnämnden tillhandahöll ritningarna för dessa gravvårdar gratis. Allt för att vända vad som upplevdes som en negativ trend.³⁷

Upprepningens estetik och efterkrigstidens gravstenar

Under 1950- och 1960-talen förändrades samhället i rask takt. Bilismen gjorde sitt definitiva intåg i Sverige – folkhemsbygget och produktionsindustrin gick på högvarv. Avkastningen från rekordårens framgångar skulle omvandla det förut trångbodda bostadsbeståndet till goda bostäder för alla. Men för att kunna genomföra det modernistiska samhället krävdes storskalighet och rationalitet i byggprocessen. Resultatet blev ofta standardiserade och upprepande miljöer i lättskötta material som betecknades som underhållsfria, däribland asfalt, eternit, betong och plåt. Sedan 1950-talet hade storskalighet, rationalitet och enhetlighet även blivit estetiska ideal inom den brutalistiska arkitekturen. Efterkrigstidens arkitekter önskade en avskalad och uppriktig arkitektur där

³⁷ Andreasson, 2012, s. 82–83.

Områdena II och III på kyrkogården är starkt präglade av efterkrigstidens kyrkogårdsideal, med bredlåga gravstenar längs sammanhållande rygghäckar.

helheten var viktigare än enskilda beståndsdelar.³⁸

På de kyrkogårdar som hittills inventerats av Dalarnas museum har det ofta varit tydligt att efterkrigstidens storskaliga och rationella bebyggelsekultur gjort avtryck även på kyrkogårdarna. Flera av de inventerade kyrkogårdarna och begravningsplatserna, och även Åls kyrkogård, fick helt eller delvis asfalterade gångvägar under efterkrigstiden. Det har också varit vanligt att gravvårdarna i områden som i sin helhet tillkommit under efterkrigstiden utplacerats på ett särskilt sammanhållet och enhetligt sätt. De bredlåga gravstenar som blev populära under 1900-talets första hälft verkar ha blivit helt dominerande bland nya gravvårdar i Dalarna under efterkrigstiden. Inom områden som i sin helhet tillkom mellan 1945 och 1980 är det vanligt att gravvårdarna är placerade på långsträckta, raka rader eller längs en sammanhållande rygghäck. Det är i sammanhanget viktigt att påpeka att även om många av dessa gravvårdar har en likartad storlek och form, finns också mycket som gör stenarna unika. Liksom det finns en enformighet i storskaligheten finns en mångfald i huggningstekniker, stensorter från när och fjärran, bildkonstmotiv, speciella typsnitt och inskriptioner. På Åls kyrkogård har efterkrigstiden lämnat störst avtryck i kyrkogårdens västra och östra delar. Där finns bland annat en mångfald av likformiga gravstenar från tidsperioden, placerade mot tidstypiska rygghäckar.

38

Söderqvist, 2016, s. 292.

Askgravplatsen på Åls kyrkogård anlades 1994, och är i sammanhanget ett tidigt exempel på ett gravskick som de senaste åren blivit mer och mer vanligt på landets begravningsplatser.

Eldbegängelse

I Europa spreds under 1800-talets andra halva idéer om fördelarna med eldbegängelse gentemot kistbegravning. Bakgrunden var främst att hygieniska problem hade uppstått på metropolernas kyrkogårdar på grund av den snabba urbanisering som skedde. I syfte att skapa opinion bildades särskilda eldbegängelseföreningar. De första föreningarna kom 1874 och Sveriges första grundades 1882, till en början under namnet *Svenska Likbränningsföreningen* (i dag *Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund*). Eldbegängelseföreningarna ivrade för byggnationen av krematorier, vilket ledde till att Sveriges första försökskrematorium byggdes 1887 i Hagalund. Fram till och med 1930 byggdes bara fem krematorier i Sverige, men sedan ökade takten och hela arton stycken byggdes bara under 1930-talet. Till en början omfamnades idén om eldbegängelse främst av den bildade borgerligheten, men allteftersom Svenska kyrkan från 1930-talet började anamma kremering blev det vanligare även hos övriga delar av befolkningen.³⁹ I dag sker omkring 80 % av begravningsarna genom kremering.

39

Ekström, 2007.

Gravskick för aska och urnor

I dag förekommer fem särskilda begravningsformer för kremerad aska: kolumbarium, urngravar, minneslund, askgravlund och askgravplats. Förutom dessa så är det även möjligt att begrava en urna på en gravplats som är anpassad för kistor, exempelvis en äldre familjegrav.

- Ett *kolumbarium* är en byggnad eller mur som har nischer för urnor eller kistor. Efter att urnan placerats i nischen stängs den igen med en platta som fungerar som en gravvård.
- *Urnggravar* är gravplatser som är mindre än kistgravplatser men med plats för sex till nio urnor eller askor. Det är vanligt att ha en gravvård till en urngrav.
- *Minneslundar* erbjuder en anonym och gemensam begravning. Där kan askor grävas ned eller strös ut utan att de anhöriga närvarar, och gravvårdar eller namnplaketter får inte förekomma. På minneslundar finns gemensamma smyckningsplatser. Minneslundar i Sverige började förekomma från 1959.
- En *askgravlund* är liksom minneslunden gemensam, men till skillnad från den inte anonym eftersom det där finns en gemensam plats för namnplaketter. Till askgravlunden hör ett gravområde där askor gravsätts, utan gravrätt.
- *Askgravplatser* är inte gemensamma på samma sätt som askgravlundar eller minneslundar, men har till skillnad från urngravar en *begränsad* gravrätt på 25 år. Utseendet och utsmyckningen är bestämd av kyrkogårdsförvaltningen, som även står för skötsel och plantering under tiden för gravrätten. Askgravplatser möjliggör att anhöriga kan vila tillsammans, med namnplaketter som markerar platsen.⁴⁰

På senare tid har det allmänna gravskicket mer och mer gått från kistgravar med full gravrätt till olika former av askbegravning, anonym eller ej, med utan lika stark gravrätt. Det går att spekulera i förklaringar till varför, men en som brukar lyftas fram är att befolkningen i dag är mer rörlig än i äldre tider och därför inte lika benägna att vilja ha beständiga gravmonument i hemsocknen som de efterlevande måste underhålla. För att möta dessa behov är det vanligt att kyrkogårdar i dag anlägger askgravlunder eller askgravplatser som erbjuder enkla men namngivna gravplatser.

På Åls kyrkogård finns en askgravplats sedan 1994. Församlingen var i ett lokalt perspektiv tidigt ute med att anlägga en sådan, vilket skedde i samband med att minneslunden fick en ny gestaltning. Idén till att anlägga askgravplatsen kom efter en studieresa till andra dalakyrkogårdar, där församlingen fick se Faluns askgravplats. Namnplaketterna i brons tillverkas av Bob Thunell i Falun.⁴¹

⁴⁰ Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, 2017.

⁴¹ Muntlig uppgift från Per Gustafsson, f.d. kyrkvaktmästare, 2018-10-29.

PERSONHISTORISKT INTRESSANTA GRAVVÅRDAR

Hans Hellström, vice ordförande i Åhls hembygdsförening, har bidragit med mycket stora insatser vid utpekandet av personhistoriskt intressanta gravvårdar.

Gravvårdar med personhistoriskt värde utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande person som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till kyrkogårdens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått plats i historien som barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt kulturhistoriskt värde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande. Gravvårderna som helhet är värdebärande. Namninskriftioner som hänvisar till den personhistoriskt intressanta individen är särskilt viktiga.

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar

Person	Gravn:r	Namn på gravvård	Bilaga / s.
Anders Åhlén	119	Anders Åhlén	2/14
Nicklas August Brundin	125	N.A. Brundin	2/16
Johanna Karlsson Brundin	125	N.A. Brundin	2/16
Amalia Fahlroth	131	Amalia Fahlroth, Jenny Blomberg	2/21
Anders Johan Solarfs	138	Johan Solarfs	2/25
Walfrid Peterson	142	Walfrid Peterson	2/27
Anders Lindell	143	Anders Lindell	2/28
Pell K.F. Andersson	162	Pell A. Andersson	2/35
Egon Olsson	166	Karl Olsson	2/37
Sven Jakobsson	169	Anders Jakobsson	2/42
Gustav Tysklind	172	Gust. Tysklind	2/45
Gösta Tysklind	172	Gust. Tysklind	2/45
Tage Tysklind	172	Gust. Tysklind	2/45
Mäx D. E. Olsson	176	Halgårds Olof Andersson	2/47
Torbjörn Testad	182	Torbjörn Testad	2/49
Bond Carl Johan Andersson	188	Bond Carl Johan Andersson	2/53
Axel Daniel Sandén	195	Axel Daniel Sandén	2/55
Karin Maritz	199	Alfred Maritz	2/59
Petter Ström d.ä.	210	Petter Ström	2/63
Petter Ström d.y.	210	Petter Ström	2/63
Andreas Albin Ström	210	Petter Ström	2/63
Adrian Ström	210	Petter Ström	2/63

I grav nummer 1218 vilar Valfrid Samuelsson – en flitig och välkänd brevbärare, frälsningssoldat och bygdefotograf. Hans efterlämnade c:a 2 600 glasplåtar vårdas i Dalarnas museums fotosamling. Bilden till vänster är ett självporträtt.

Person	Gravn:r	Namn på gravvård	Bilaga / s.
Jons Israel Eriksson	213	Jons Israel Eriksson	2/65
Erik Berglund	227	Anders Berglund	3/7
Clas Bonander	232	Alma Helena Bonander	3/10
Johan Berggren	245	Joh. Berggren	3/17
Bertil Willhans	255	Kristoffer Kristoffersson	3/22
Daniel Ström	256	Daniel Ström	3/24
Carl Gustaf Hellberg	290	C.G. Hellberg	3/33
August Ernfrid Mäx	321	Mäx Anders Andersson	3/43
Bert Mäx	321	Mäx Anders Andersson	3/43
Johan Hedén	1001	Johan Hedén	3/45
Svensk Hjalmar Andersson	1007	Svensk Hjalmar Andersson	3/47
Valfrid Samuelsson	1218	Valfrid Samuelsson, hustrun Maria	4/45
Torn Erik Andersson	Saknas	Torn Erik Andersson (minnessten)	5/29
Ruth Carlberg	507	Anders Lenell	6/5
Eric Lenell	507	Anders Lenell	6/5
Naime Nordh	510	Tage Nordh	6/7
Emil Pettersson	519	Emil Pettersson	6/13
Hilda Pettersson	519	Emil Pettersson	6/13
Viktor Lambert	527-A	Viktor Lambert	6/17
Erik Björs	536	Björs E. Eriksson	6/21
Axel Bergkvist	548-A	Axel Bergkvist	6/29
Mona Birgitta Karlsson	552	Frans Karlsson	6/33

<i>Person</i>	<i>Gravn:r</i>	<i>Namn på gravvård</i>	<i>Bilaga / s.</i>
Dagny Margareta Karlsson	552	Frans Karlsson	6/33
Ivar Hollsten	568	Manne Hollsten	6/46
Anton Björn	590	Anton Björn	6/58
Johan Mårds	592	Johan Mårds	6/60
Elsa Ahrneberg	602–603	Gösta Ahrneberg, Elsa Ahrneberg	6/66
Gösta Ahrneberg	602–603	Gösta Ahrneberg, Elsa Ahrneberg	6/66
J. Anton Gundhe	604	J. Anton Gundhe	6/67
Bertil Olsson	620	Karl Jonsson	7/8
Elis Biöors	635	Elis Biöors	7/16
Leander Johansson	640	Leander Johansson	7/20
Elisabeth Björk	643	Björk	7/23
Thure Johansson	654	Thure Johansson	7/33
Ottar Ambjörn	703	Ottar Ambjörn	8/3
Viktor Feder	723	Viktor Feder	8/11
Ernst Feder	723	Ernst Feder	8/11
Gunnar Berglind	736	Erik Enges	8/12
Enar Persson	737	Långbergs Enar Persson	8/13
Julius Segerström	741	Julius Segerström	8/17
Simon Mååg	761	Simon Mååg	8/37
Ralf Mååg	761	Simon Mååg	8/37
Ingvar Rosén	788	Emil Rosén	8/42
Back Karl Andersson	806	Back Karl Andersson	8/54
Fritz Axel Johansson	810	Fritz Axel Johansson	8/58
Eric Todenius	3	Eric Todenius	9/6
Simon Boëthius	7–8	Simon Boëthius	9/11
Gerda Boëthius	7–8	Simon Boëthius	9/11
Helmer Bergman	9	Helmer Bergman	9/12
Ingrid Bergman	9	Helmer Bergman	9/12
Vilma Långbers	10	Andersdotter, Bergman, Långbers	9/13
Elsa Kristina Långbers	10	Andersdotter, Bergman, Långbers	9/13
Ingeborg Långbers	10	Andersdotter, Bergman, Långbers	9/13
Janis Olov Pettersson	12	Janis Olov Pettersson	9/15
Back Olov Eriksson	13	Back Olov Eriksson	9/16
Walsarfs Erik Ersson	15	Walsarfs Erik Ersson	9/18
Emil Berglund	17	Emil Berglund	9/20
Jons Erik Ericson	18	J.E. Ericson	9/21
Jons Erik Andersson	18	J.E. Ericson	9/21
Vilhelmina Måås f. Eriksson	18	J.E. Ericson	9/21

I grav nummer 8 vilar Gerda Boëthius. Hon var Sveriges första kvinnliga doktor i konsthistoria och den första intendenten för Zornmuseet och Zorngården, där hon ledde arbetet med att bygga upp verksamheten. Gerda Boëthius lämnade även stora bidrag till kunskapsprojektet Sveriges kyrkor; bland annat skrev hon kapitlet om Åls kyrka. 1938 tilldelades hon professors namn. I samma grav vilar Gerdas far Simon Boëthius som var professor skytteanus, riksdagsman, och inspektor för Västmanlands-Dala nation i Uppsala. Porträttet t.v. är en akvarell från 1930 av Hans Johanson-Norsbo (1897–1955) ur Nationalmusei samlingar, inventarienummer NMGrh 2915.

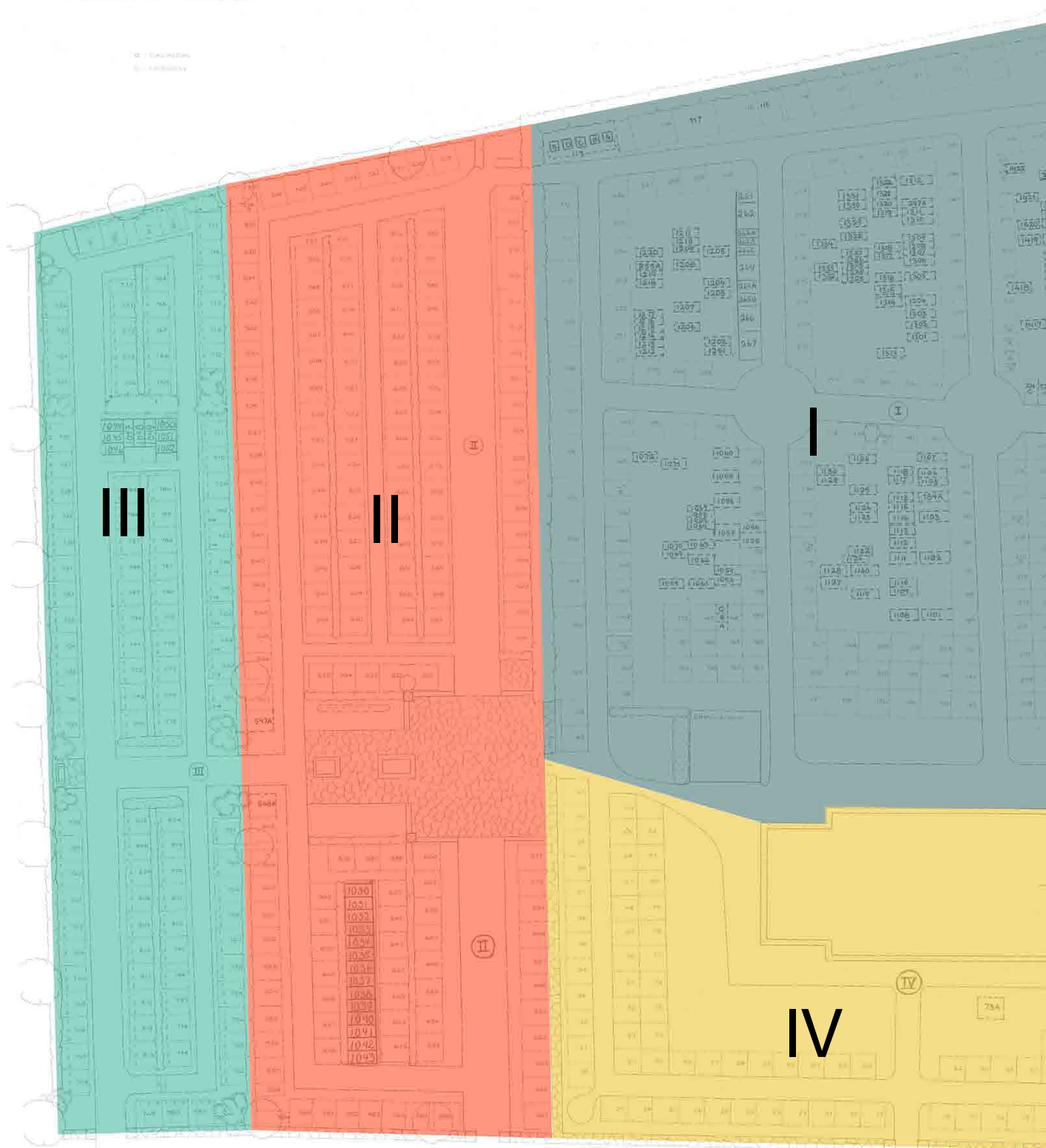
Person	Gravn:r	Namn på gravvård	Bilaga / s.
Åhlmans Daniel Olsson	19	Åhlmans Daniel Olsson	9/22
Fritz Thunell	26–27	Thunell	9/27
Rolf Cedré	32	Cedré	9/30
Åhlmans Olof Olsson	34	Åhlmans Olof Olsson	9/32
Erik Holm	40	Erik Holm	9/37
Olof Lisell	50	O. Lisell	9/42
Wiktor Johansson	54	Wiktor Johansson	9/44
Maria Bergman	64	Olof Bergman	9/49
Per Olof Rosén	68	Kerstin Andersdotter	9/52
Clas Ohlson	68-B	Clas Ohlson	9/53
Tore Ohlson	68-C	Tore Ohlson	9/53
Mary Haid	68-A	Mary Haid Ohlson	9/53
Wilhelm Bergman	70	Wilhelm Bergman	9/55
Johan Petter Åhlén	71	J.P. Åhlén	9/56
Stor-Brita Olsdotter	73-A	En moder till elfva barn	9/58
Harald Siljedahl	74	D. Danielson, E. Harald Siljedal	9/59
Laurentius Erici	Saknas	Laurentius Erici	9/63
Gertrud Frisk	2010	Gertrud Frisk	10/3

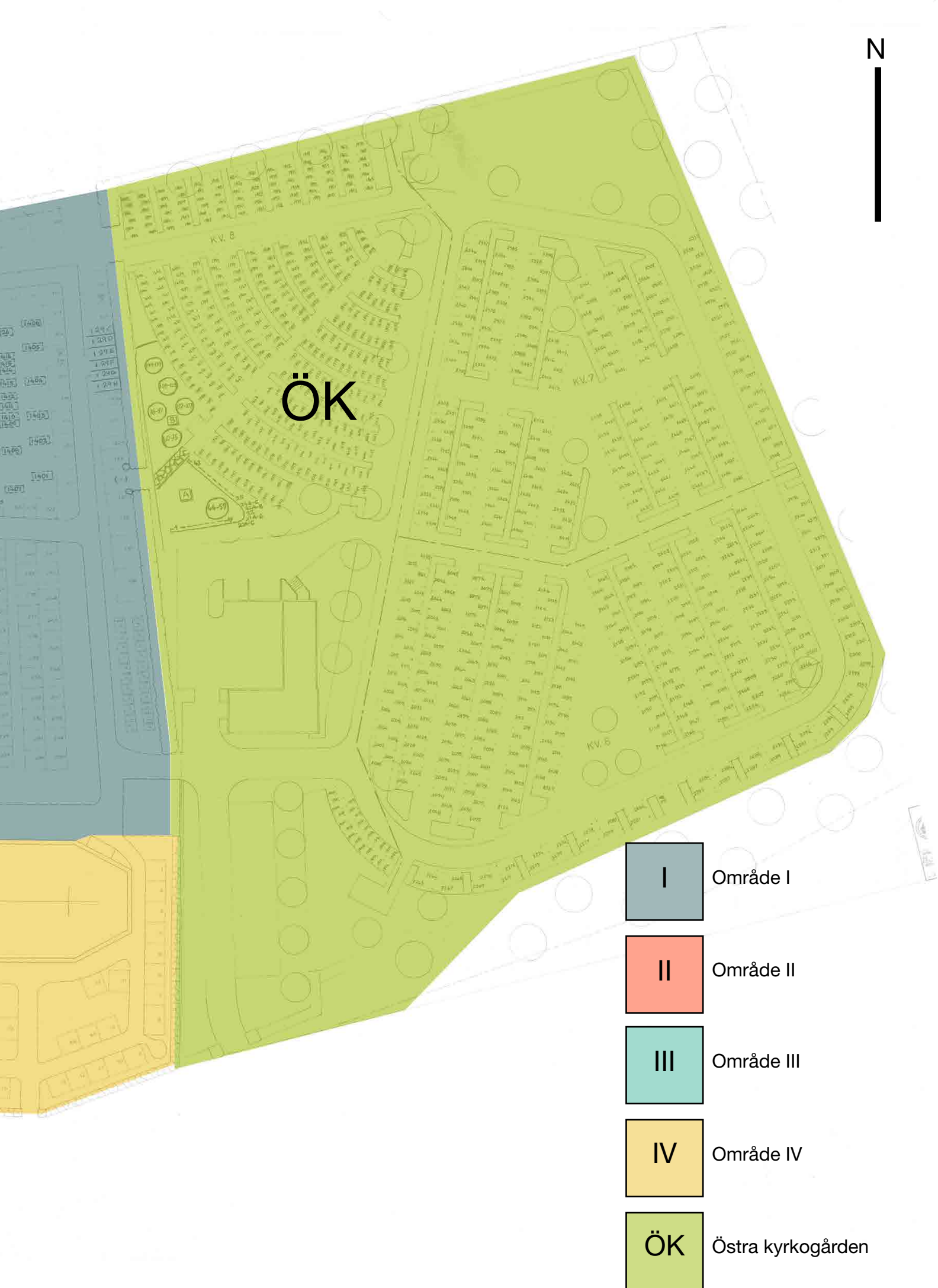

OMRÅDESBESKRIVNINGAR

Följande kapitel består av karaktäriseringar av begravningsplatsens olika områden. Kapitlet innefattar utöver detta områdesspecifika värderingar som belyser ifall ett område och dess gravvårdar besitter unika eller särskilda framträdande kulturhistoriska och estetiska värden. Slutligen finns information om vilka gravvårdar som pekats ut som särskilt värdefulla och ifall det finns några särskilda urvalspremisser som varit vägledande i det kulturhistoriska värderings- och urvalsarbetet.

I

Område I

II

Område II

III

Område III

IV

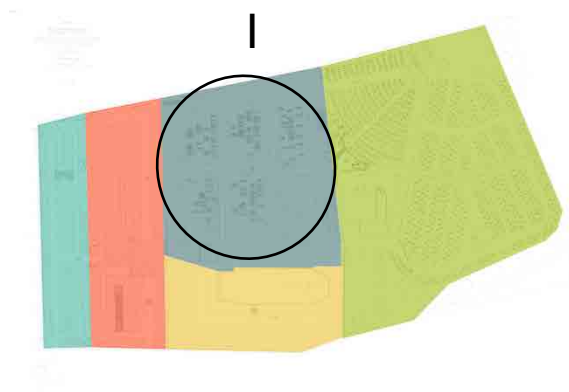
Område IV

ÖK

Östra kyrkogården

Område I

Karaktärisering

Området inventerades 12, 19 och 26 oktober 2018

Etablering	1888. Området är den första utvidgningen av kyrkogården.
Översikt och läge	Området är beläget direkt norr om kyrkobyggnaden. Det består av sex stycken kvarter. I det sydvästra hörnet av området är gravkapellet beläget.
Historiska gravtyper	En blandning mellan allmänna gravar och köpegravar. Samtliga gravar är sannolikt kistgravar. Mitt i kvarteren finns områden med små, tätt placerade gravvårdar som antyder att den delen av området har innefattat allmänna varv. Men det finns även större familjegravar i området, främst längs kvarterens kanter. Många gravvårdar har troligen avlägsnats från området under 1900-talets senare hälft.
Omgärdning och ingångar	Mot norr och öster avgränsas området med låga häckar.
Gångar	Områdets gångar är ganska breda och grusbelagda. Det finns spår av vad som kan ha varit alléer längs gångarna som löper mellan kvarteren.
Träd och buskar	Inne i kvarteren finns en stor mängd stora lövträd. Vissa av dem kan vara delar av äldre alléer. På ett par ställen förekommer det att tujor planterats på bågge sidor om gravvårdar. Mot norr och öster löper långa formklippta häckar, som delvis fungerar som rygghäckar åt gravvårdarna.
Gravvårdar	I området finns en mångfald av gravvårdar från olika tidsperioder och med varierande form, storlek och utförande. Lejonparten av gravvårdarna är emellertid bredlåga gravstenar från tiden 1900-talets mitt och senare hälft, huvudsakligen som familjegravar. Det förekommer även större gravar med högresta eller bredlåga gravstenar. Somliga av dessa antingen är, eller har varit grusgravar, med intakt stenram. I fem av kvarterens mitt finns många mindre gravvårdar i trä, järn och sten som bitvis står tätt placerade – sannolikt över äldre allmänna gravar.
Karaktär	Området har en ganska samlad karaktär som utgörs av fyrkantiga kvarter med höga träd, med huvudsakligen bredlåga familjegravar i ytterkanterna och mindre gravvårdar i sten, trä eller järn i kvarterens mitt. I synnerhet de stora träden är karaktärs-skapande.

I området finns ett betydande antal stora träd, som är mycket karaktärsskapande för denna del av kyrkogården.

Bland områdets gravvårdar finns ett antal påkostade familjegravar, ibland med stenram och grusbeläggning.

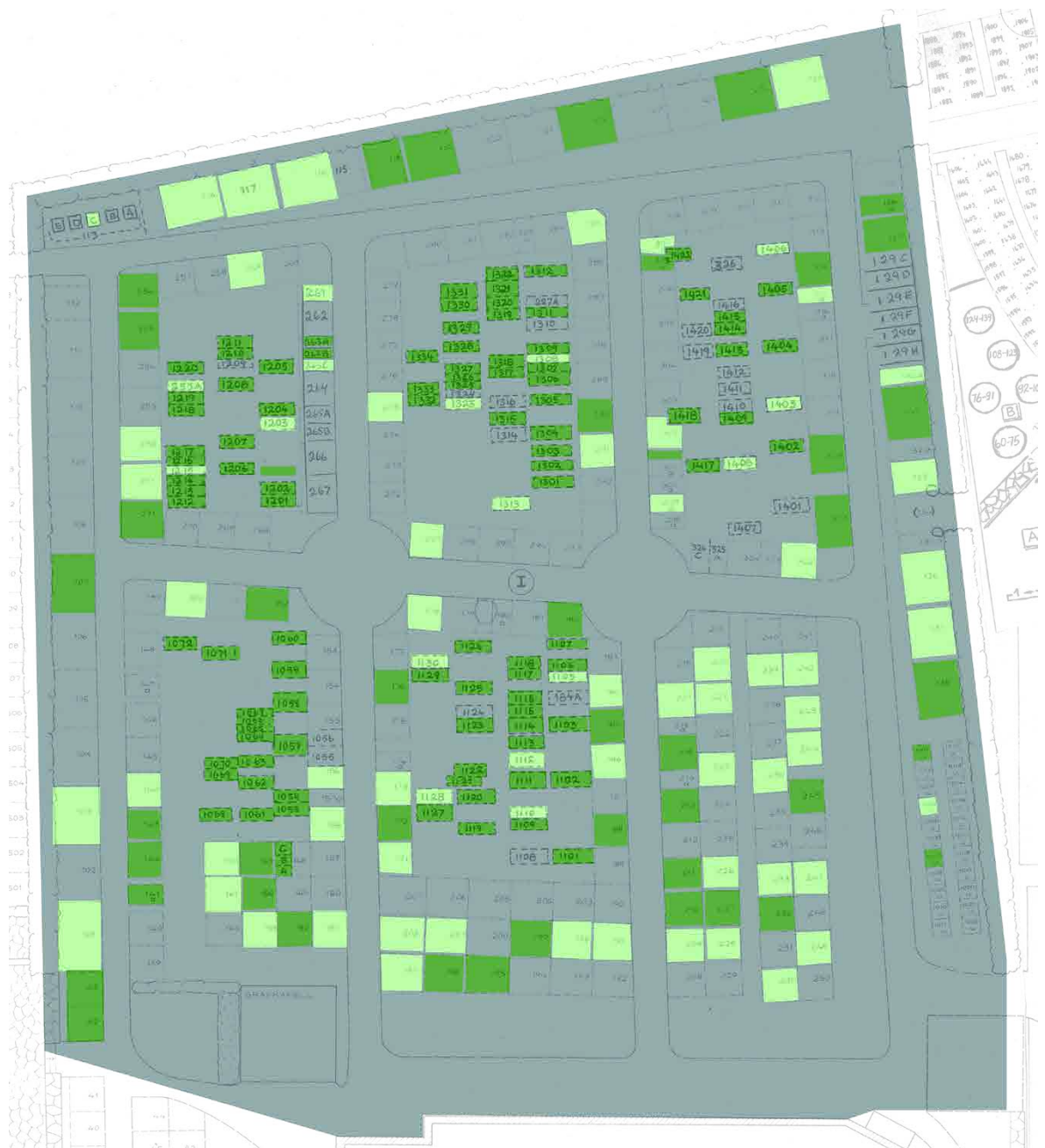
En typ av gravvård som förekommer i området är smideskors med rosendekor.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- I området finns ett visst antal monumentala och påkostade familjegravar från 1900-talets första hälft. Många av dem har eller har haft stenram och grus- eller sandbeläggning. Dessa har stor betydelse för begravningsplatsens estetiska karaktär.
- Det finns ett antal småskaliga gravvårdar i området, som sannolikt tidigare varit allmänna varv. Gravvårdar i allmänna varv utgör särskilt värdefulla pedagogiska resurser som kan användas för att förmedla glömda och dolda berättelser som utspelar sig ur tidigare förbisedda historiska narrativ.
- Bland det som sannolikt är gamla allmänna varv finns ett mindre antal gravvårdar i järnsmide med rosendekor.

Särskilda urvalspremisser

- Kvarvarande grusgravar samt gravar med stenram tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Småskaliga gravvårdar som sannolikt varit allmänna linjegravar tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde eftersom de visar på ett äldre begravningskick som kan berätta om klasskillnader i det förflutna. De tillskrivs även ett mycket högt värde eftersom de är monument över en grupp människor som i mycket liten grad uppmärksammas i tidigare historieskrivning.
- Gravvårdar med titlar som hör ihop med skogsbruket och gruvnäringen tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar över företagare tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde eftersom de berättar om en mycket viktig del av Åls sockens och Insjöns historia, som i sin tur haft nationell påverkan.

Utpikade gravvårdar i område 1. Gravvårdar som är markerade med mörkgrönt på kartan har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, och de som är markerade med ljusgrönt har ett högt kulturhistoriskt värde.

Grav 129 har en diabasgravvård över två generationers lärare. Gravvården är mycket högt kulturhistoriskt värdefull.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
42	1868	Daniel Olsson		2/3
43	1940	Mäx Johan Olsson		2/4
107	1897	Erik Rönnblom		2/7
108	1892	Mos Erik Olsson		2/8
118	1950	Teodor Åhlén	Grusgrav	2/13
119		Anders Åhlén	Företagare	2/14
122	1899	Brita Olsdotter Lindström, Olof Lindström		2/15
125	1898	N.A. Brundin	Företagare	2/16
128-A	1959	Per Alfred Öhman		2/18
129	1901/1902	J. Göransson, Ellen Göransson		2/19
131	1916	Amalia Fahlroth, Jenny Blomberg	Företagare	2/21
138		Johan Solarfs	Grusgrav	2/25
141-A	1934	Erik Eklund		2/26
142	1983	Walfrid Peterson		2/27
143		Anders Lindell, Sigurd Lindell	Stenram, grusgrav	2/28
152	1941	Mos Olof Andersson		2/31
162	1937	Pell A. Andersson, Pell Karl Fredrik Andersson		2/35
166		Karl Olsson	Företagare	2/37

I grav 169 vilar den lokala profilen Sven Jakobsson, som levererade gods med häst och vagn åt Insjöns företagare. Han var även engagerad i amatörteater. Gravvården är gjord i det lokala materialet igelbergsgranit. Den har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
168-A	1885	Sara Olsson	Enkel smågrav/varv	2/39
168-B	1925	Anna Winald	Enkel smågrav/varv	2/40
168-C		Olof Bergström	Enkel smågrav/varv	2/41
169	1937	Anders Jakobsson	Företagare	2/42
172	1968	Gust. Tysklind	Företagare	2/45
176	1899	Halgårds Olof Andersson	Företagare	2/47
182	2016	Torbjörn Testad		2/49
185	1961	Emanuel Karlsson		2/51
188	1952	Bond Carl Johan Andersson	Företagare	2/53
195	1934	Axel Daniel Sandén, hustrun Regina	Företagare	2/55
196		Karl Johan Haglund	Stenram	2/56
199	1970	Alfred Maritz, makan Karin		2/59
210		Petter Ström		2/63
211		A. Fredr. Persson	Gruvnäringen	2/64
213		Jons Israel Eriksson		2/65
215		Celina Hällgren		2/66
227	1964	Anders Berglund, hustrun Klara		3/7
232	1924	Alma Helena Bonander född Hedman		3/10
245		Joh. Berggren		3/17
255	1930	Kristoffer Kristoffersson	Företagare	3/22

Grav n:r 1061 har en ovanlig gravvård i järnsmide med kopparplakett. På plaketts baksida är "Sov i ro" inristat. Utformningen är konstnärlig. I graven vilar f.d. gruvfogden och hemmansägaren Fändrik Olof Janson. Gravvården har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
256		Daniel Ström		3/24
263-A	1930-tal	Anna Johansson	Enkel smågrav/varv	3/27
263-B	1930	G. Björkman	Enkel smågrav/varv	3/28
271		Per Valter Persson	Skogsbruket	3/30
290		C.G. Hellberg	Företagare	3/33
307-B	1989	Liss Brita Persson född Jansson		3/39
314	1933	Per Persson Sniss	Gruvnäringen	3/40
320	1920-tal	C.J. Lindberg	Roskors i smide	3/42
321		Måx Anders Andersson, Bert Måx		3/43
1001	1949	Johan Hedén		3/45
1007	1966	Svensk Hjalmar Andersson, hustrun Anna		3/47
1053		Mor	Enkel smågrav/varv	3/48
1054		P. Olsson	Enkel smågrav/varv	3/49
1057	1926	Jenny Maria Björnström	Roskors i smide	3/50
1058	1926	Måg Anna Persson, Måg Olof Jansson	Enkel smågrav/varv	3/51
1059	1892	Stor P. Persson		3/52
1060	1929	Lars E. Andersson	Enkel smågrav/varv	3/53
1061	1926	Fändrik Olof Janson	Gruvnäringen	3/54
1062	1927	Per Östlund	Enkel smågrav/varv	3/55

På det som bedömts vara allmänna varv på kyrkogården har samtliga tillhörande gravvårdar givits ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Många av de enskilda gravvårdarna är väldigt enkla, och ibland, som i fallet grav n:r 1068 ovan, i dagsläget oläsbara. Med borttagning av lavar, mossor och alger skulle läsbarheten sannolikt öka.

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1063		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	3/56
1064	1927	Anna Bergkvist	Enkel smågrav/varv	3/57
1065	1927	Mos Anna Olsson	Enkel smågrav/varv	3/58
1066	Trol. 1927	Oläsbart	Enkel smågrav/varv	3/59
1067	Trol. 1927	Karin och Karl Westling	Enkel smågrav/varv	3/60
1068		Erik [oläsbart]	Enkel smågrav/varv	3/61
1069		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	3/62
1070	1928	E. Lundkvist	Enkel smågrav/varv	3/63
1071	1929	Anna Lundkvist	Enkel smågrav/varv	3/64
1072		Saknas		3/65
1101		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	3/66
1102	1947	Emma Andersson f. Wallgren	Enkel smågrav/varv	3/67
1103	1947	Johan Östberg	Enkel smågrav/varv	4/3
1106	1948	Elsa Rehn	Enkel smågrav/varv	4/5
1107	1948 (1946?)	Kvikman (?)	Enkel smågrav/varv	4/6
1109		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/7
1111	1944	Karin Sundkvist	Enkel smågrav/varv	4/9
1113	1944	Rågfälts Kerstin Olsdotter	Enkel smågrav/varv	4/11
1114		[Oläsbart] Olsson	Enkel smågrav/varv	4/12

I grav 1118 vilar Arild Roger, som på gravvården kallas "Vår elskade lillgutt". Stenen är från 1943, så det är inte orimligt att anta att föräldrarna var norska flyktingar. Gravvården har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1115	1943	Anders Eld	Enkel smågrav/varv	4/13
1116	1943	Finn Anders Andersson	Enkel smågrav/varv	4/14
1117		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/15
1118	1943	Arild Roger	Enkel smågrav/varv	4/16
1119		Olof Rehn	Enkel smågrav/varv	4/17
1120		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/18
1121	1900	Karin Hällgren	Enkel smågrav/varv	4/19
1122	1901	Johanna Källgren	Enkel smågrav/varv	4/20
1123		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/21
1125	1940	Erik Tunander	Enkel smågrav/varv	4/23
1126		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/24
1127	1938	Liss P. Persson	Enkel smågrav/varv	4/25
1129	1933	J.V. Portström	Enkel smågrav/varv	4/27
1201		Olof Sander	Enkel smågrav/varv	4/29
1202	1931	A. Danielsson	Enkel smågrav/varv	4/30
1204		Anna Andersson	Enkel smågrav/varv	4/32
1205	1933	C.J. Bengtsson	Enkel smågrav/varv	4/33
1206	1935	Anders Bergkvist	Enkel smågrav/varv	4/34
1207	1935	Maria Jacobsson	Enkel smågrav/varv	4/35
1208	1934	Kristina Wallin	Enkel smågrav/varv	4/36

Grav n:r 1216 har en gravvård i betong med synlig ballast. Betong som material för gravvårdar är inte okänt (i synnerhet inte för enklare gravvårdar, exempelvis på allmänna varv) men det är ovanligt. Gravvården är mycket högt kulturhistoriskt värdefull.

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1210		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/37
1211	1934	Svensk Anetty Persson	Enkel smågrav/varv	4/38
1212	1935	Elin Andersson	Enkel smågrav/varv	4/39
1213	1917/1895	Back Erik Jansson, hans hustru Anna Olsdotter		4/40
1214	1936	Maria K. Andersson	Enkel smågrav/varv	4/41
1216		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/43
1217	1936	Anna Lisa Andersson	Enkel smågrav/varv	4/44
1218	1930-tal, 1970-tal	Samuelsson	Enkel smågrav/varv	4/45
1219	1937	Lisa Bengtsson	Enkel smågrav/varv	4/46
1220	1937	Anna Danielsson	Enkel smågrav/varv	4/47
1301	1953	Axel Hedlöv	Enkel smågrav/varv	4/48
1302	1952	Hanna Stenback	Enkel smågrav/varv	4/49
1303	1952	Kerstin Eld	Enkel smågrav/varv	4/50
1304	1952	Skråll Johan Persson	Enkel smågrav/varv	4/51
1305	1951	Kerstin Eld	Enkel smågrav/varv	4/52
1306	1951	Svensk K.J. Persson	Enkel smågrav/varv	4/53
1307	1951	T.A. Bäck	Enkel smågrav/varv	4/54
1309	1950	Axel Stenback	Enkel smågrav/varv	4/56

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
I311	1950	Petter Englund	Enkel smågrav/varv	4/57
I312	1952	H.N. Nilsson	Enkel smågrav/varv	4/58
I315		Sjul Olof Persson	Enkel smågrav/varv	4/60
I317		Anna Hedenström	Enkel smågrav/varv	4/61
I318		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	4/62
I319	1954	Anna Tunander	Enkel smågrav/varv	4/63
I320	1952	Anna Back	Enkel smågrav/varv	4/64
I321	1954	Petter Olsson	Enkel smågrav/varv	4/65
I322	1953	Kerstin Östlund	Enkel smågrav/varv	4/66
I325	1968	Anna Lövgren	Enkel smågrav/varv	5/3
I326	1967	Häll Anders Olofsson	Enkel smågrav/varv	5/4
I327	1966	Anna Andersson	Enkel smågrav/varv	5/5
I328	1963	Stadigs Axel Olsson	Enkel smågrav/varv	5/6
I329	1912/1963	Wallin	Enkel smågrav/varv	5/7
I330	1962	Djeken Johanna Andersson	Enkel smågrav/varv	5/8
I331	1962	Charlotta Danielsson	Enkel smågrav/varv	5/9
I332		Nanny	Enkel smågrav/varv	5/10
I333		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	5/11
I334		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	5/12
I402		Nanny	Enkel smågrav/varv	5/13
I404	1924	Johan Albert Johansson	Enkel smågrav/varv	5/15
I405	1924	Anna Persdotter	Roskors i smide	5/16
I409		Vår lille Sven	Enkel smågrav/varv	5/19
I413	1922	Finn Anna Andersson	Enkel smågrav/varv	5/20
I414	1922	L. Nyberg	Enkel smågrav/varv	5/21
I415	1922	Gustav Persson	Enkel smågrav/varv	5/22
I417	1918	Klara Liss	Enkel smågrav/varv	5/23
I418	1917	Anna Ersson	Enkel smågrav/varv	5/24
I421	1920	Margareta Olsson	Enkel smågrav/varv	5/25
I422	1918	S.O. Olsson	Enkel smågrav/varv	5/26
Saknas. Mellan 301–302	1917	Ellen Tägtström	Enkel smågrav/varv	5/27
Saknas. Mellan 1201–1202		Oläsbart	Enkel smågrav/varv	5/28
Saknas. Mellan 1202–1203		Torn Erik Andersson		5/29

Grav n:r 113-C har en gravvård som är 1970-talstypisk, men också ganska ordinär. Att ett gårdsnamn är angivet gör emellertid att gravvården får ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
101	1890?	E Wiklund	Stenram	2/5
103	1891	Stor Brita Andersson		2/6
113-C	1976	Skrivar Magnus Olsson		2/9
114	1910-tal	Haglund	Stenram	2/10
116		Klockar And. Johansson		2/11
117		Ols Anders Olsson, Mos Per Olsson		2/12
126	1932	Johansson		2/17
130-A	1951	Olof Bergqvist		2/20
133	1903	Anders Eriksson, Fosterdotter Thora Kristina (Åslund)		2/22
136	1951	Ivar Jonsson		2/23
137	1949	Gustaf Berglund		2/24
144	1920	K.M. Eriksson		2/29
150	1969	Erik F. Bodeström		2/30
156		Anders Björk		2/32
158	1949	Åhl Anders Olsson		2/33
161	1949	Matses Petter Andersson		2/34
163		Anna Eklund		2/36
167	1936	K. Hellstenius		2/38
170	1935	Skräddar Johan Persson		2/43
171	1941	Jons Anders Eriksson		2/44
173	1948	Mos Anders Olsson		2/46
178	1929	Per Vestlund		2/48

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
184	1940	Måg Erik Eriksson		2/50
186	1919	Hällgren/Andersson		2/52
191		K. Andersson		2/54
197		B.A.G. Andersson		2/57
198		S Hjort		2/58
201		Måx O. Andersson		2/60
202	1930-tal	Per Majsson		2/61
209	1928/1932	K.P. Danielsson		2/62
217		Långbergs P.O. Persson		2/67
220		Marits O. Olsson		3/3
221	1930	A. Berglind		3/4
223		Ols E. Johansson		3/5
226	1920-tal	Johan Johansson		3/6
228	1928?	Oläsbart. Karl Magnus Magnusson?		3/8
230	1930-tal	R.E. Olsson		3/9
233	1920–30-tal	Lövgren		3/11
236	1989	Ivar E. Sjögren		3/12
239	1917	Måg Per Danielsson		3/13
242		Alfred Johansson		3/14
243		Hanis Johan Matsson		3/15
244		Maritz Erik Eriksson		3/16
247		Länsmans Olof Olsson		3/18
249		P.E. Persson		3/19
251	1976	Axel Långbergs		3/20
252		Östlund		3/21
255-A	1937	Karin Östberg		3/23
259		Sjons Anna Persson, Sjons Per Persson, Hanses Johan Danielsson, hustrun Anna		3/25
261		Rolf Portström		3/26
263-C				3/29
275		G. Linderholm		3/31
285		Johansson		3/32
291	1950	Johan Andersson		3/34
297	1949	Vaback Anna Danielsson		3/35
299-A	1941	Johanna Johansson		3/36
302	1960-tal	Måx Karl Erik Eriksson		3/37
307-A	1959	Sjuls Anna Olsdotter		3/38
315-A	1930-tal	E.G. Sundberg		3/41
322	2000-tal?	Robert och Margit Måx		3/44

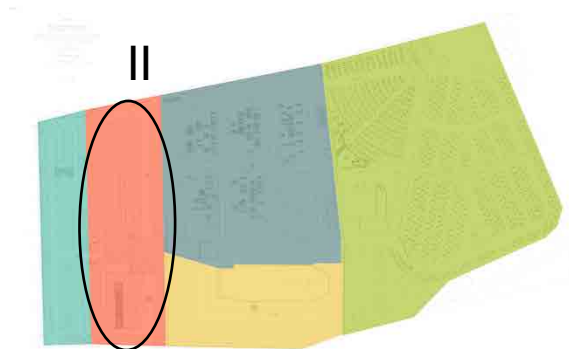
Grav n:r 1203 har en gravvård i form av ett träkors med namnplakett. Eftersom korset inte är ursprungligt utan är relativt nyttillverkat så är det kulturhistoriska värdet bara högt, istället för mycket högt vilket annars brukar tillskrivas träkors.

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1004	1964	Alfred Pettersson		3/46
1105		Morfar		4/4
1110	1927	Bond And. Jansson		4/8
1112		Mos Axel Israelsson, hustrun Astrid		4/10
1124		Mormor		4/22
1128	1938	Skrivar Olof Olsson		4/26
1130		Lisskar Anders, Anna Stina Johansson		4/30
1203	1933	Elin Carlsson		4/31
1215	1936	Svensk Karin Olsson		4/42
1308	1950	Valborg Carlsson		4/55
1313	1959	Emanuel Carlsson		4/59
1323	1970	Hildur Björklund		4/67
1403	1972	Björ Albert Andersson, hustrun Smed Maria		5/14
1406		Far, Mor, Elvira		5/17
1408		Saknas		5/18

II

Område II

Karaktärisering

Området inventerades 19 och 25 oktober 2018.

Etablering	1942, sannolikt efter ritningar upprättade av Magnus Dahlander 1940.
Översikt och läge	Området är beläget öster om område III och väster om områdena I och IV samt kyrkobyggnaden. Söder om området går Kyrkvägen och norr om området är det öppna fält. Området är avlångt och uppdelat i en längre övre del och en kortare undre del. Mellan dem går gången som förenar området med de två angränsade områdena. Ursprungligen fanns där en ceremoniplats, men den togs bort under senast 1980-talet. Området har två kvarter, och gravplatser längs kanterna.
Historiska gravtyper	Familjegravar. Samtliga gravar är sannolikt kistgravar.
Omgärdning och ingångar	Området angränsar till kyrkogårdsmuren i söder och den del i öster som angränsar till område IV. I norr och väster avgränsas området med låga häckar. I områdets sydöstra hörn finns en ingång till kyrkogården. I ingången finns en dubbel järngrind. Ursprungligen avgränsade en hög häck området mot område I.
Gångar	Området har en inre ram av grusgångar, som genomskärs av en grusgång som leder till områdena III och I/IV. Den genomskärande grusgången var ursprungligen ceremoniplats, och har på ritningar från tiden delvis en oregelbunden stenvägg. Enligt ritningarna fanns en katafalk och ett utomhusaltare.
Träd och buskar	I områdets norra och västra gränser löper figurklippta låga häckar, och så även inne i kvarteren som rygghäckar. Ett par stora ornäsbjörkar omgärdar den forna ceremoniplatsen. Längs kyrkogårdsmuren i söder växer ett antal höga tujor, som sannolikt ursprungligen planterats på bägge sidor om gravvårdar som dekoration åt dem.
Tappställe och skötselstation	Direkt norr om ingången till området från område I/IV finns ett tappställe med skötselstation. Markbeläggningen där består av stora oregelbundet formade stenbitar, sannolikt äldalskvartsit. Förmodligen var det sådan markbeläggning som ceremoniplatsen hade eftersom den ser likadan ut på ritningar.
Gravvårdar	Nästan uteslutande har gravarna bredlåga modernistiska gravstenar som vilar mot en rygghäck. Undantaget är kantgravarna i öster och söder, som istället för rygghäck har kyrkogårdsmuren som fondverk eller ingenting alls där området angränsar mot område I.
Samband	Det finns stora likheter mellan områdena II och III. Förklaringen är att område III utformades som en naturlig förlängning på område II när det anlades under 1960-talets första halva.
Karaktär	Området är i sin helhet anordnat på ett sätt som är typiskt för 1920-, 1930- och 1940-talens kyrkogårdsideal. Med gravvårdar som har en likartad karaktär och storlek skapas karaktäristisk enhetlighet. Rygghäckarna är särskilt viktiga eftersom de bidrar till att bibehålla en jämn höjdlinje samt skapar rum inom området.

Området präglas av långa, låga, sammanhållna linjer.

Området där ceremoniplatsen tidigare var belägen. På ceremoniplatsen fanns en katafalk och ett litet altare med en bassäng bakom.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

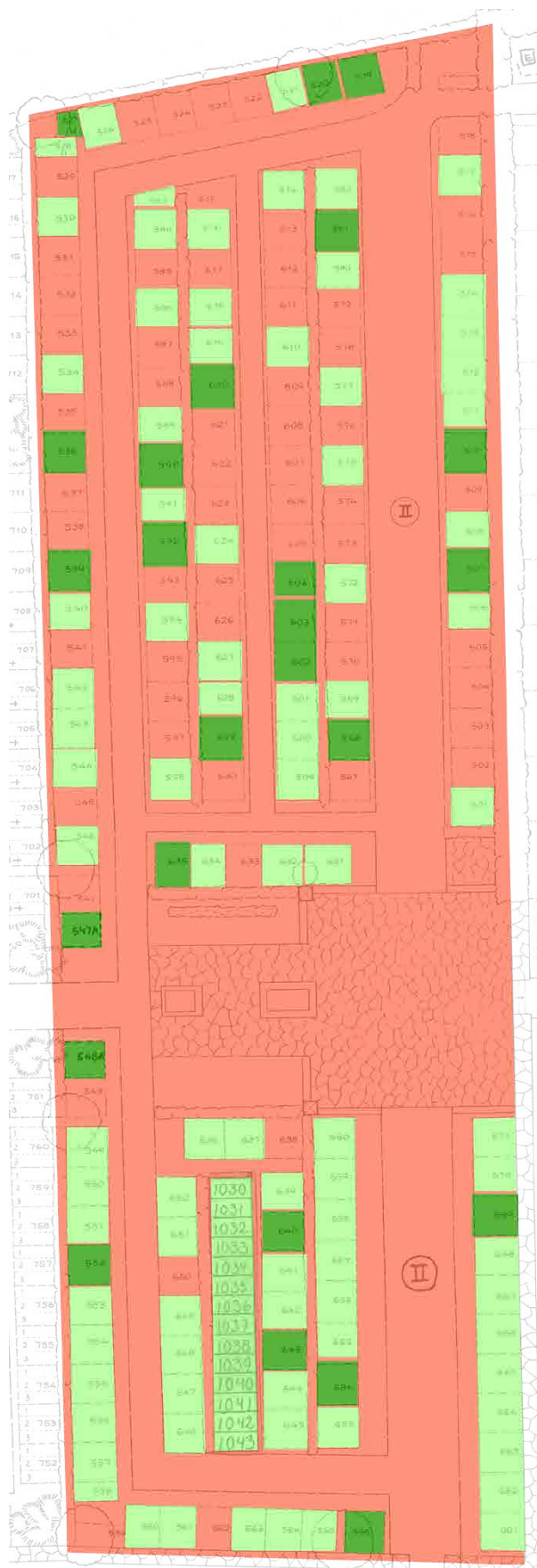
- Området präglas av ett karaktärsdrag som är typiskt för 1920-, 1930- och 1940-talens kyrkogårdsideal: bredlåga gravvårdar placerade mot långsträckta rygghäckar som agerar fondverk åt gravvårdarna. Detta karaktärsdrag kan användas för att förmedla och skapa förståelse för 1900-talets kyrkogårdsideal, och hur de implementerades på kyrkogårdar i Dalarna.
- Områdets innefattar i huvudsak bredlåga gravvårdar från 1940-talet och framåt. Många av områdets gravvårdar är representativa för sin tidsperiod och kan därför användas för att förmedla och skapa förståelse för 1900-talets kyrkogårdsideal, och hur de implementerades på kyrkogårdar i Dalarna under ledord som harmoni, ordning och enhetlighet.

Särskilda urvalspremisser

- Ett urval av områdets gravvårdar som är tidstypiska för perioden 1940-tal–1970-tal tillskrivs högt kulturhistoriskt värde. Dessa gravvårdar är belägna i områdets södra del och har alla fondverk i form av rygghäckar eller kyrkogårdsmur.
- Gravvårdar med titlar som hör ihop med skogsbruket tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar över företagare tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde eftersom de berättar om en mycket viktig del av Åls sockens och Insjöns historia, som i sin tur haft nationell påverkan.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
507	1943	Anders Lenell		6/5
510		Tage Nordh, hustrun Naime		6/7
519	1945	Emil Pettersson	Företagare	6/13
520	1945	Fändriks Teodor Olsson		6/14
527-A		Ingrid Lambert, Viktor Lambert		6/17
536		Björs E. Eriksson	Företagare	6/21
539	1951	Märta Hedberg		6/22
547-A	1975	Olle Johansson, hustrun Maja		6/28
548-A	1970	Axel Bergkvist	Företagare, skogsbruket	6/29
552		Frans Karlsson		6/33
566	1983	Bengt Jonsson		6/45
568	1951	Ivar Hollsten, Manne Hollsten	Företagare	6/46
581	1952	Ols Petter Andersson	Skogsbruket	6/52
590	1954	Anton Björn	Företagare	6/58
592	1954	Johan Mårds	Företagare	6/60
602–603	1955	Elsa Ahrneberg	Företagare	6/66
604	1956	Johanna Danielsson	Företagare	6/67
620	1957	Karl Jonsson, hustrun Anna		7/8

Utpekade gravvårdar i område II. Gravvårdar som är markerade med mörkgrönt på kartan har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, och de som är markerade med ljusgrönt har ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar från 1940-, 1950-, och 1960-talen inom området.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
629	1959	C.A. Pettersson, hustrun Matilda	Skogsbruket	7/12
635	1960	Elis Biöörs, sonen Alf		7/16
640	1961	Leander Johansson, hustrun Maria		7/20
643	1961	Björk		7/23
654	1962	Thure Johansson		7/33
669	1963	Berglund		7/48

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Bilaga / s.
501		Olof Östlund	6/3
506		Gunnar Berger	6/4
508		Brittas And. Olsson	6/6
511	1943	Nils Winge	6/8
512		Klockar Per Danielsson	6/9
513		Roligs A.W. Andersson	6/10
514		Klara Berglind	6/11
517	1940-tal	Bengts And. Andersson	6/12
521	1945	Olof Wass	6/15
526	1946	Gustaf Norberg	6/16
528-A	1946	Pell Emma Eriksson, Mos Sofia Larsson	6/18
530		Stor E. Eriksson	6/19
534		Harry Andersson	6/20
540	1948	Anders Jonsson, Saras Per Danielsson	6/23
542		Långb. Nils Andersson	6/24
543	1948	Leonard Rödingen	6/25
544	1949	Aug. Andersson	6/26
546	1949	Axel Lundgren	6/27
549	1949	Buss Johan Olsson, hustrun Anna	6/30
550		August Jakobsson	6/31
551		Olof Lindkvist, hustrun Anna-Stina	6/32
553	1975	Ernst Strandberg	6/34

Grav n:r 629 har titeln Sågställare framför ett av namnen. Eftersom titeln kan hjälpa till att berätta historien om den för socknen så betydelsefulla skogsindustrin så har gravvården tillskrivits ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Grav n:r 655 ingår i ett område som värderats ha högt kulturhistoriskt värde på grund av sina tidstypiska karaktärsdrag. Områdets helhet, där gravvården ingår, är av större värde än de enskilda gravvårdarna.

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

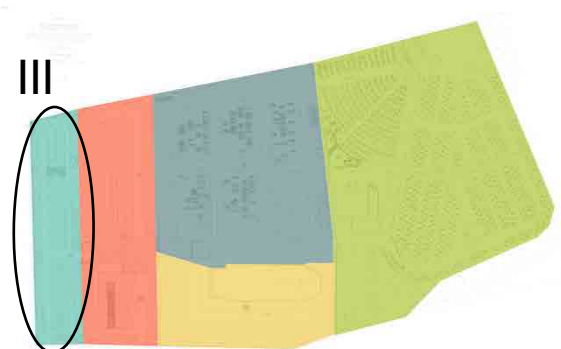
Gravn:r	Ålder	Namn	Bilaga / s.
554	1950	Mos Wilhelm Persson, hustrun Hilma	6/35
555	1975	Harald Hanis	6/36
556	1950	Anna Jansson	6/37
557	1950	Erik Berg, hustrun Karin	6/38
558	1984	Back Axel Andersson	6/39
560	1951	A. Maria Halvarsson	6/40
561	1951	Claes Enicson	6/41
563	1951	Augusta Eklund	6/42
564	1951	Långbergs L. Sune Persson, Sune Ingmar	6/43
565	1951	Fjärsmans Kerstin Eriksson	6/44
569	1951	A.J. Hedström, hustrun Augusta	6/47
572	1951	Anna Nylén	6/48
575	1952	Arvid Andersson, hustrun Johanna	6/49
577		Mååg	6/50
580	1952	Agnes Tysklind, Björs Hulda Johansson	6/51
582	1952	Roligs Viktor Andersson, hustrun Anna	6/53
583	1952	Helmer Liss	6/54
584	1953	Eric Mårds	6/55
586		Clas Johansson	6/56
589	1964	Einar Pettersson	6/57
591	1954	Skrivar Erik Olsson	6/59
594	1955	Klockar J. Persson	6/61
598	1955	Gustaf Mäx	6/62
599	1955	Junker Anders Olsson, hustrun Anna	6/63
600	1955	Anna Bengtsson	6/64
601	1955	Gösta Berglund, hustrun Solveig	6/65
610	1956	Arvid Lindberg	7/3
614	1957	Sven Hellberg	7/4
616	1957	Anna Maria Löfgren	7/5
618	1957	Olle Östberg, Annika	7/6
619	1957	Långbergs August Persson	7/7
624	1958	Bond Anders Andersson	7/9
627	1959	P.E. Jonsson	7/10
628	1958	Långbergs Johan Persson	7/11
631	1959	August Nordgren	7/13
632	1959	Emil Lindberg	7/14
634	1960	Erik Daniels	7/15
636	1960	Erland Ringström	7/17
637	1960	Eric Liskar	7/18
639	1961	Albin Nordkvist, hans maka Augusta Elisabet	7/19

Gravn:r	Ålder	Namn	Bilaga / s.
641	1961	Emil Stenback	7/21
642	1961	Edvin Hellström	7/22
644	1961	Sigvard Skogsberg	7/24
645	1961	Anna Söderlund	7/25
646	1962	Tilda Sanskvist	7/26
647	1962	Fritz Pettersson	7/27
648	1968	Gustav Pettersson, hustrun Johanna	7/28
649	1962	Wiktor Pettersson	7/29
651	1961	Viktor Daniels	7/30
652	1961	Anders Johansson, hustrun Karolina	7/31
653	1962	V. Nordanberg, dottern Elin	7/32
655	1962	Erik Winkvist	7/34
656	1962	Axel Hedblom, hustrun Anna	7/35
657	1962	Bond Israel Andersson	7/36
658	1962	Anders Eriksson, hustrun Elsa	7/37
659	1962	Verner Danielsson	7/38
660	1963	Anders Berg	7/39
661	1962	Emma Hansson	7/40
662	1963	Knippels Karolina Andersson	7/41
663	1963	Konrad Petersson, hustrun Judith Helena	7/42
664	1963	Erik Bergkvist, hustrun Anna	7/43
665	1963	Gustav Bergman	7/44
666	1963	Anna Persson, Länsmans Ingvar Olsson	7/45
667	1963	Jons Walfrid Persson	7/46
668	1963	Gunnar Haglund, hustrun Ester	7/47
670	1964	Hans Emil Danielsson	7/49
671	1960-tal	Oskar Lundgren, hustrun Märta	7/50
1030	1975	Ingvar Fändriks	7/51
1031	1969	Adrian Zettervall	7/52
1032	1969	Erik Danielsson	7/53
1033	1970	Emil Eriksson	7/54
1034	1970	Georg Holm	7/55
1035	1970	Gösta Hjalmarsson, makan Valborg, dottern Elisabeth	7/56
1036	1971	Axel Pettersson	7/57
1037	1971	Måg Karl-Erik Eriksson	7/58
1038	1969	Alfred Eriksson	7/59
1039	1972	Lars Mäcs	7/60
1040	1972	Walfrid Svensk, hustrun Hilda	7/61
1041	1973	Alma Andersson	7/62
1042	1973	Ernst Jacobsson	7/63
1043	1973	Emil Maritz, hans maka Berta, Erik Hellström	7/64

Område III

Karaktärisering

Området inventerades 25 oktober 2018.

Etablering	1960-talets första halva. Det första förslaget till utvidgning är ritat 1962 av trädgårdsarkitekt R. Stintzing.
Översikt och läge	Området är beläget längst västerut på kyrkogården. Söder om området går Kyrkvägen, och norr och väster om området är det öppna fält. Området är avlångt och uppdelat i en längre övre del och en kortare undre del. Mellan dem går gången som förenar området med angränsade område II. Området har tre kvarter, och gravplatser längs kanterna.
Historiska gravtyper	Rymliga familjegravar, med undantag för en liten del av det nordligaste kvarteret med mindre gravlotter. Samtliga gravar är sannolikt kistgravar.
Omgärdning och ingångar	Området angränsar till kyrkogårdsmuren i söder. I norr, öster och väster avgränsas området med låga häckar. I områdets sydvästra hörn finns en ingång till kyrkogården. I ingången finns en dubbel järngrind.
Gångar	Området har en inre ram av grusgångar, som genomskärs av en grusgång som leder till område II.
Träd och buskar	I områdets norra, östra och västra gränser löper figurklippta låga häckar, och så även inne i kvarteren som rygghäckar. Några mindre tallar och ett lövträd finns i områdets norra del. Vid den tvärgående grusgången finns ett par björkar, en mindre tall och ett lövträd. Ett par gravvårdar i området omges av tujor.
Tappställe och skötselstation	Vid områdets nordvästra hörn och vid slutet av den tvärgående grusgången finns tappställen med skötselstationer. Markbeläggningen där består av stora oregelbundet formade stenbitar, sannolikt älvdalskvartsit.
Gravvårdar	Nästan uteslutande har gravarna bredlåga modernistiska gravstenar som vilar mot en rygghäck.
Samband	Det finns stora likheter mellan områdena II och III. Den rimligaste förklaringen är att område III utformades som en naturlig förlängning på område II när det anlades under 1960-talets första halva.
Modernistisk karaktär	Området bär i likhet med område II en karaktär som tydligt präglas av modernismens kyrkogårdsideal. Här finns bredlåga gravvårdar, rumsbildande rygghäckar och en sammanhållen höjdlinje.

Områdets karaktär påminner i hög utsträckning om karaktären för det intilliggande område 11.

I den norra delen av området finns ett litet parti med mindre gravlotter.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- Området präglas av ett karaktärsdrag som är typiskt för kyrkogårdsidealerna omkring 1900-talets mitt: bredlåga gravvårdar placerade mot långsträckta rygghäckar som agerar fondverk åt gravvårdarna. Detta karaktärsdrag kan användas för att förmedla och skapa förståelse för 1900-talets kyrkogårdsideal, och hur de implementerades på kyrkogårdar i Dalarna.
- Områdets innefattar i huvudsak bredlåga gravvårdar från 1960-talet och framåt. Många av områdets gravvårdar är representativa för sin tidperiod och kan därför användas för att förmedla och skapa förståelse för 1900-talets kyrkogårdsideal, och hur de implementerades på kyrkogårdar i Dalarna under ledord som harmoni, ordning och enhetlighet.

Särskilda urvalspremisser

- Ett urval av områdets gravvårdar som är tidstypiska för perioden 1960-tal–1970-tal tillskrivs högt kulturhistoriskt värde. Dessa gravvårdar är belägna i områdets södra del och har alla fondverk i form av rygghäckar eller kyrkogårdsmur.
- Gravvårdar över företagare tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde eftersom de berättar om en mycket viktig del av Åls sockens och Insjöns historia, som i sin tur haft nationell påverkan.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
703	1964	Ottar Ambjörn		8/3
721	1966	Hannu Markkanen	Enkel smågrav/varv	8/10
723	1966/1970	Viktor Feder, Ernst Feder		8/11
736	1968	Erik Enges, Ann-Kristin		8/12
737	1968	Långbergs Enar Persson		8/13
741	1968	Julius Segerström, hustrun Anna-Maria		8/17
761	1971	Simon Mååg		8/37
769	1972	Stig Mikael Lindström		8/38
788	1974	Emil Rosén	Företagare	8/42
806	1976	Back Karl Andersson	Företagare	8/76
810	1976	Fritz Axel Johansson	Företagare	8/58

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Bilaga / s.
705	1964	Alrik Lindqvist, hustrun Selma	8/4
708	1964	Sara-Lisa Sander	8/5
710	1965	Johanna Berg	8/6
715	1966, 1970	Petter Källman, Erik Sporre	8/7
717	1966	Axel Tägtström	8/8
719	1966	Säter August Andersson, hustrun Karin	8/9
738	1968	Ejnar Berglind	8/14
739	1968	Erik Hedberg	8/15
740	1968	Erik Johansson, hustrun Gertrud	8/16

Utpekade gravvårdar i område III. Gravvårdar som är markerade med mörkgrönt på kartan har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, och de som är markerade med ljusgrönt har ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravn:r	Ålder	Namn	Bilaga / s.
742	1969	Knut Svan	8/18
743	1969	Linna Persson, Erik Persson	8/19
744	1969	Edvard Gundhe	8/20
745	1969	Grytbergs Anders Persson, hustrun Anna	8/21
746	1969	Gunnar Norell	8/22
747	1969	Hjalmar Östberg	8/23
748	1969	Eric Joons	8/24
749	1969	Göran Rolands, Annika	8/25
750	1969	Per Nygren	8/26
751	1969	Gustaf Bondh	8/27
752	1969	Kristina Lindgren	8/28
753	1970	Marvin Linderholm	8/29
754	1970	Olga Sandström född Sundqvist	8/30
755	1970	Oscar Östberg	8/31
756	1970	Björs John Johansson	8/32
757	1970	Edit Skoog	8/33
758	1970	Gunnar Johansson	8/34
759	1970	Ernfrid Tunell	8/35
760	1970	Westlund	8/36
778	1971	Orr Emil Johansson	8/39
780	1971	Roligs Daniel Andersson, hustrun Karin	8/40
785	1973	Albin Persson	8/41
795	1977	Erik Nordkvist	8/43
796	1977	Gunnar Jacobsson, hustrun Karin	8/44
797	1977	Bengt Johansson	8/45
798		Eric A. Lindh	8/46
800	1978	Rolf Landers	8/47
801	1978	Norman Jones	8/48
802	1978	Rolf Engkvist, Bertha Engkvist, Sören Tysklind	8/49
803	1978	Emil Källgren	8/50
804	1978	Einar Jacobsson	8/51
805	2007	Bertil Öberg	8/52
805	1975	David Öberg	8/53
807	1976	Anna Svensson	8/55
808	1976	Birger Hallberg	8/56
809	1976	Mor Evy, sonen Roberth	8/57
811	1977	Birger Zetterström	8/59
812	1977	Nils Winald	8/60
813	1977	Knif Johan Jansson, dottern Lili-Anne	8/61
814	1977	Karl Ström	8/62
1046	1974	Finn Gunnar Olsson	8/63
1051	1975	Skrivar Ernst Olsson	8/64

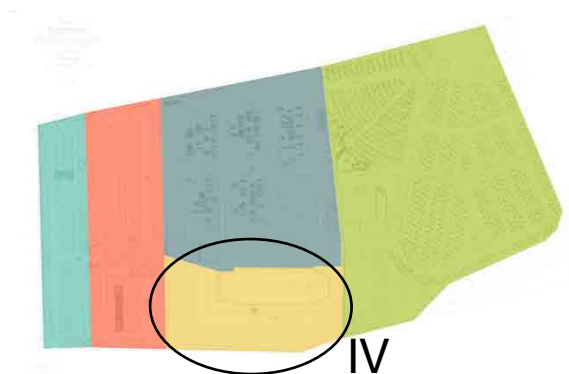
I den södra delen av området finns ett antal gravvårdar som är typiska för 1960- och 70-talens arkitektoniska ideal. Där är områdets helhet bedömd ha ett högt kulturhistoriskt värde, vilket gör att gravvårdarna som ingår även de får samma värde.

IV

Område IV

Karaktärisering

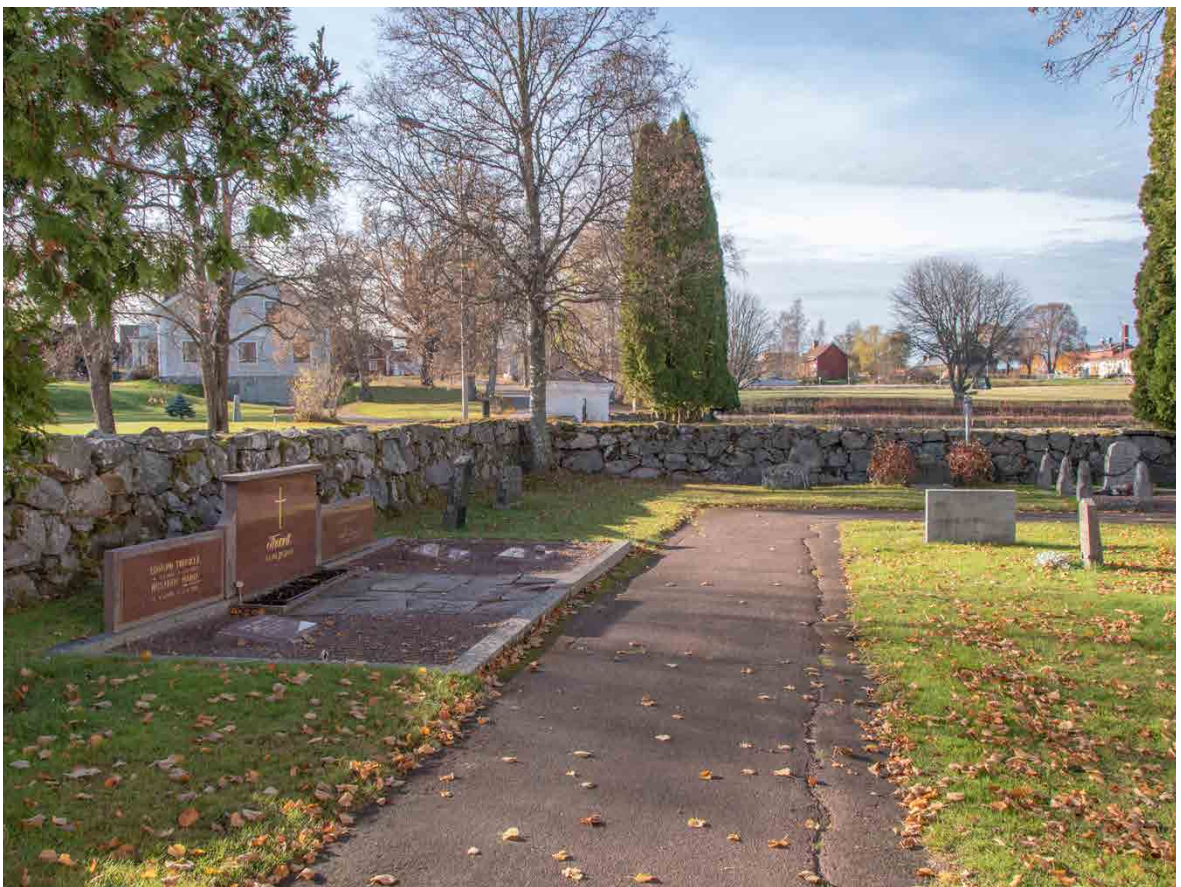

Området inventerades 12 oktober 2018.

Etablering	Medeltida. Sannolikt har begravning i området pågått sedan den första kyrkan på platsen uppfördes. Den västligaste delen av området tillkom 1824.
Översikt och läge	Området är beläget direkt söder om kyrkobyggnaden. En liten bit sträcker sig upp öster om koret, och väster om tornet fortsätter området fram till den gamla kyrkogårdsmuren. Norr om området ligger område I, väster om området ligger område II och öster om området ligger östra kyrkogården. Söder om området går kyrkvägen, bortom vilken kyrkans parkeringsplats och öppna fält finns.
Historiska gravtyper	Familjegravar, där den absoluta majoriteten är kistgravar. I dag domineras området av större och pampigare gravvårdar men innan 1800-talet bör blandningen ha varit större eftersom hela kyrkogården då omfattades av området.
Gångar	Områdets gångar är asfalterade. De sträcker sig som en yttre ram längs den gamla kyrkogårdsmuren. Ytan närmast kyrkobyggnaden är asfalterad.
Omgärdning och ingångar	Längs alla områdets sidor utom den norra löper den gamla kyrkogårdsmuren. Den första stenmuren runt kyrkogården tillkom på 1760-talet och föregicks av träinhängnader. Muren lades sedan om 1824, i samband med att kyrkogården utvidgades västerut. I murens södra del finns två ingångar till kyrkogården, bägge med dubbla järngrindar. Grinden söder om kyrkporten är daterad till 1824 och bär initialerna I E S.
Träd och buskar	I området växer ett antal mycket stora lövträd. Det förekommer även syrenträd och tujor i kvarteren.
Gravvårdar	Området innefattar en mångfald av gravvårdar från mellan 1700-talets slut och 1900-talets mitt. Även om många gravvårdar är exceptionellt stora, högresta, eller till sin utformning utmärkande, finns även ett antal bredlåga modernistiska gravstenar utplacerade bland områdets bestånd. Detta ger en blandad bild av området där det finns plats för både modernism och tidstypiska, stora gravvårdar från 1900-talets början, med högrest och monumental karaktär, både i form av nationalromantiska bautastenar och monumentala bredlåga gravstenar från 1900-talets första hälft. Ett flertal gravar är eller har varit grusgravar. Öster om koret finns en rad med äldre prästgravar.
Karaktär	Områdets gravvårdar har i huvudsak en monumental och påkostad karaktär, med många högresta, stora gravstenar som omväxlas med stora bredlåga gravstenar från 1900-talets första hälft. De stora träden är mycket karaktärsskapande.

I områdets östra del finns de mest namnkunniga gravarna på kyrkogården, däribland Gerda Boëthius och Clas Ohlson.

Den gamla kyrkogårdsmuren är mycket viktig för områdets karaktär.

IV

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- Den gamla kyrkogårdsmuren är ett viktigt kulturhistoriskt inslag på begravningsplatsen.
- I området finns ett större antal högresta, monumentala gravvårdar från tiden kring sekelskiftet år 1900. Det finns även en mångfald av påkostade gravvårdar med särskilt omsorgsfull utformning från 1800-talets andra halva och 1900-talets första decennier. Dessa gravvårdar har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär och har ofta höga estetiska kvaliteter.
- Kvarvarande grusgravar, obelisker och nationalromantiska gravstenar kan på ett pedagogiskt sätt användas för att berätta om det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talets kyrkogårdsideal.
- Raden med prästgravar öster om koret är viktig som bärare av sockenhistoria, samtidigt som den är ett värdefullt exempel på äldre begravningskick. Gravar så nära koret som möjligt hade högst status på kyrkogårdarna, så att det var där präster begravdes tydliggör vilken viktig roll som prästen hade i socknens äldre historia. Gravvårdarna i raden är dessutom synnerligen varierande i ålder och utseende, vilket ger förståelse för äldre tiders stilideal.

Särskilda urvalspremisser

- Kvarvarande grusgravar samt gravar med stenram tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Prästgravarna öster om koret tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar med titlar som hör ihop med skogsbruket och gruvnäringen tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar över företagare tillskrivs mycket högt kulturhistoriskt värde eftersom de berättar om en mycket viktig del av Åls sockens och Insjöns historia, som i sin tur haft nationell påverkan.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1	1819	Maria Chr. Kihlberg född Hesselgren	Prästgravar längs östmur	9/3
2	1830–50-tal	And. Ostmark	Prästgravar längs östmur	9/5
3	1794	Eric Todenius	Prästgravar längs östmur	9/6
4	1920	Carl Lindström	Prästgravar längs östmur	9/7
5	1860-tal	J.P. Tillander	Prästgravar längs östmur	9/8
7–8	1877	Daniel Edvard Boëthius	Prästgravar längs östmur, grusgrav	9/10
7–8	1924	Simon Johannes Boëthius, Gerda Boëthius	Grusgrav	9/11
9	1970	Helmer Bergman	Företagare	9/12
10		Andersdotter, Bergman, Långbers	Företagare	9/13
12	1939–40	Janis Olov Pettersson, Långbergs Anna Olsdotter	Företagare, skogsbruket	9/15
13		Back Olov Eriksson	Stenram, grusgrav	9/16

Utpekade gravvårdar i område IV. Gravvårdar som är markerade med mörkgrönt på kartan har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, och de som är markerade med ljusgrönt har ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
15	1880	Walsarfs Erik Ersson, Erik Eriksson	Gruvnäringen	9/18
17	Trol. 1911	Emil Berglund		9/20
18	1911	J.E. Ericson, Jons Erik Andersson	Företagare	9/21
19	1887	Åhlmans Daniel Olsson, dess maka Anna Ersdotter	Gruvnäringen	9/22
26–27		Thunell	Företagare	9/27
28	1912	Klockar Olof Jansson		9/28
32		Cedré	Företagare, stenram, grusgrav	9/30
33	1904	Åhl Olof Olsson, hustrun Kerstin Andersdotter		9/31
34	1937	Åhlmans Olof Olsson	Stenram, grusgrav	9/32
40		Erik Holm	Företagare	9/37
50	1916	O. Lisell		9/42
54	1962	Wiktor Johansson	Företagare	9/44
64		Olof Bergman	Företagare	9/49
68	1916	Kerstin Andersdotter	Företagare	9/52
68-A, B, C		Clas Ohlson, hustrun Elsa	Företagare	9/53
70		Wilhelm Bergman	Företagare	9/55
71	1939	J.P. Åhlén	Företagare	9/56
73-A	1888	En moder till elfva barn	Enkel smågrav/varv	9/58
74	1928	D. Danielson, E. Harald Siljedal		9/59
82	1918	Solarfs E. Andersson	Stenram	9/61
Saknas	Oläsbart	Oläsbart		9/62
Saknas	1654	Laurentius Erici		9/63

Grav n:r 71 har en gravvård rest över Johan Petter Åhlén. Gravvården har ett reliefporträtt med konstnärligt värde av Johan Petter och maken Maja. Utformningen med sidobänk, stenplattor och stenlock med bronshandtag är ovanlig på kyrkogården. Allt detta tillsammans med det personhistoriska värdet ger graven ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

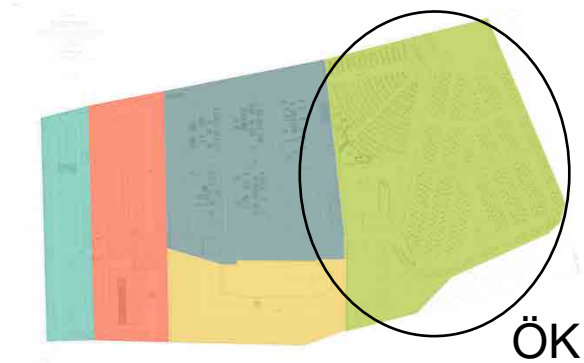
Grav n:r 65 har en gravvård som är tidstypisk, men också ganska ordinär. Att den är gjord av den lokala stenarten igelbergsgranit ger emellertid gravvården ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

<i>Gravn:r</i>	<i>Ålder</i>	<i>Namn</i>	<i>Ev. värdefull struktur</i>	<i>Bilaga / s.</i>
Saknas, mellan 1–2				9/4
6		F.A. Sörman		9/9
11	1909	A. Andersson		9/14
14	1904–10	Tidigts P. Israelsson, Åhlmans Leonard Danielsson		9/17
16	1908	Leo Larsson		9/19
20		Tidigts Anders Israelsson		9/23
22	1968	Fjärdmans Adolf Persson, hustrun Hanna		9/24
23		Fjärdmans Per J. Persson, hustrun Hilda f. Ahlenius		9/25
24	1912, 1948	Viktor C. Melander, Hans E.V. Melander		9/26
29	1900–10- tal	Sundberg		9/29
35	1949	Skräddar Johanna Jansson		9/33
36	1905/1920	J.G. Norström		9/34
37	1900–10- tal	Roligs Anders Persson		9/35
39	1908	Kristina Olsson		9/36
45	1910–20- tal	Klockar Per Jansson		9/38
46	1914	Lydia Kristina Norling f. Olsson, Ols Olof Andersson		9/39
47	1913	Mårds Erik Eriksson		9/40
49	1913	Knåp D. Danielsson d.ä.		9/41
51	1914	Matses Anders Persson		9/51
57		L.D. Olsson		9/45
58	1916	Jakob Hulander		9/46
60		Långbergs Johan Andersson		9/47
62	1935	Måx Erik Olsson		9/48
65		Albert Back, hans hustru Edit		9/50
67	1955	Långbergs Axel Persson		9/51
69		Skräddar A. Andersson		9/54
73	1972/1966	Valsarvs Erik Eriksson, Karin Flank		9/57
79		Hanis Olof Olsson		9/60

Östra kyrkogården

Karaktärisering

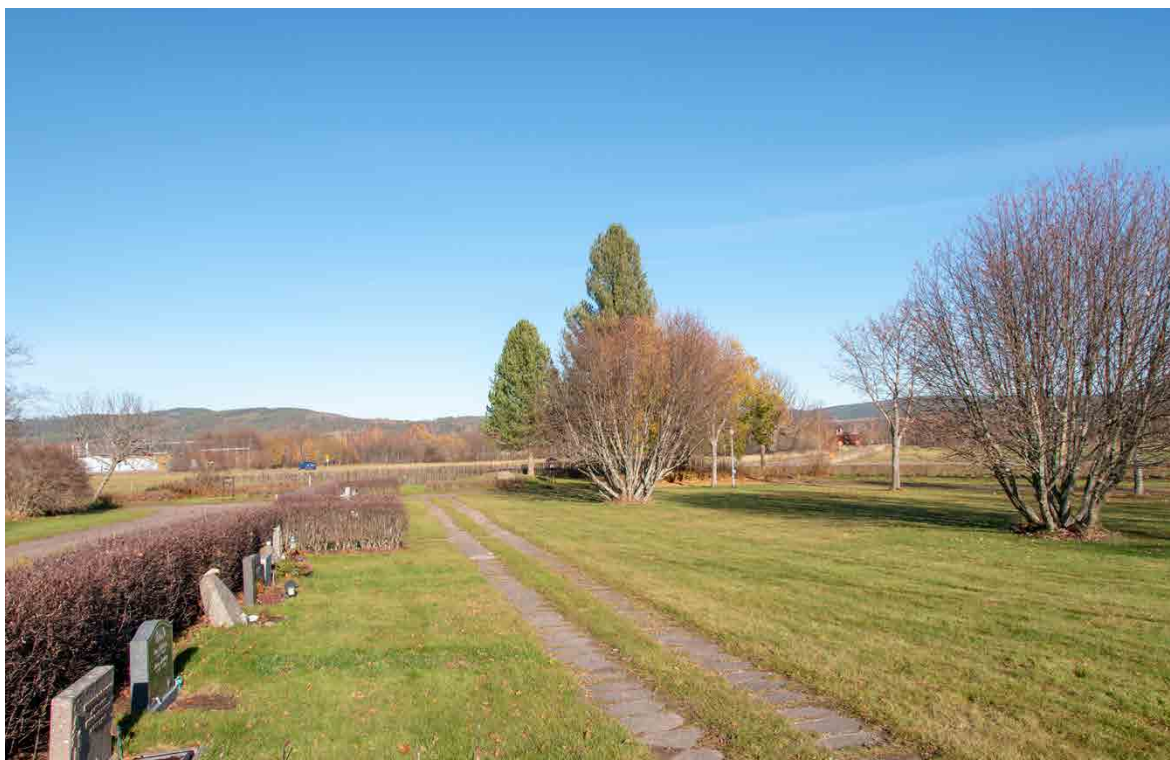

Området inventerades 26 oktober 2018.

Etablering	Området anlades under 1970-talets andra halva.
Oversikt och läge	Området är beläget öster om områdena i och iv. Söder om området löper Kyrkvägen. Öster och norr om området är öppna fält. Området är mycket stort och till största del ännu ej belagt med gravar. Mot område i finns sedan 1994 en askgravplats, och i områdets nordöstra hörn finns kyrkogårdens minneslund. Området är planlagt så att gångarna strålar ut från minneslundens, och i minneslundens fond tornar de blånande bergen på andra sidan sjön upp sig. Kyrkogårdens ekonomibyggnader är belägna i området, vid gränsen mot område i.
Historiska gravtyper	Området planerades till största del för familjegravar för kistbegravning, men sedan det anlades har endast en bråkdel faktiskt kommit till användning. Istället har en askgravplats anlagts.
Omgärdning och ingångar	Mellan område iv och östra kyrkogården går den gamla kyrkogårdsmuren. I övrigt omgärdas östra kyrkogården av låga häckar. En körbar väg in från Kyrkvägen leder till ekonomibyggnaderna.
Gångar	Området har en yttre ram av asfalterade gångar. I kvarteren mellan dem finns gångar av betongplattor. I askgravplatsen består gångarna av oregelbundna stenplattor, sannolikt älvdalskvarst.
Gravvårdar	Det finns förhållandevis få gravvårdar i området. De som finns är av varierande form och material, men med tyngdpunkt på bredlåga gravstenar. Åtminstone de gravar som planlagts i solfjäderform hade från början den arkitektoniska riktlinjen att två stående gravstenar skulle följas av en liggande. I askgravplatsen består gravvårdarna av bronsplaketter som tillverkas av Bob Thunell i Falun.
Träd och buskar	I kvarteren längs de asfalterade gångarna växer lönnar och inne i kvarteren växer andra lövträd. Vid minneslundens finns en ansamling blandade löv- och barrträd.
Karaktär	Området präglas av det sena 1970-talets kyrkogårdsideal, som hade mer böljande och variationsrika former än tidigare epokers raka och strikta planläggningar. Att så få gravar belagts ger området en lite ödslig känsla.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

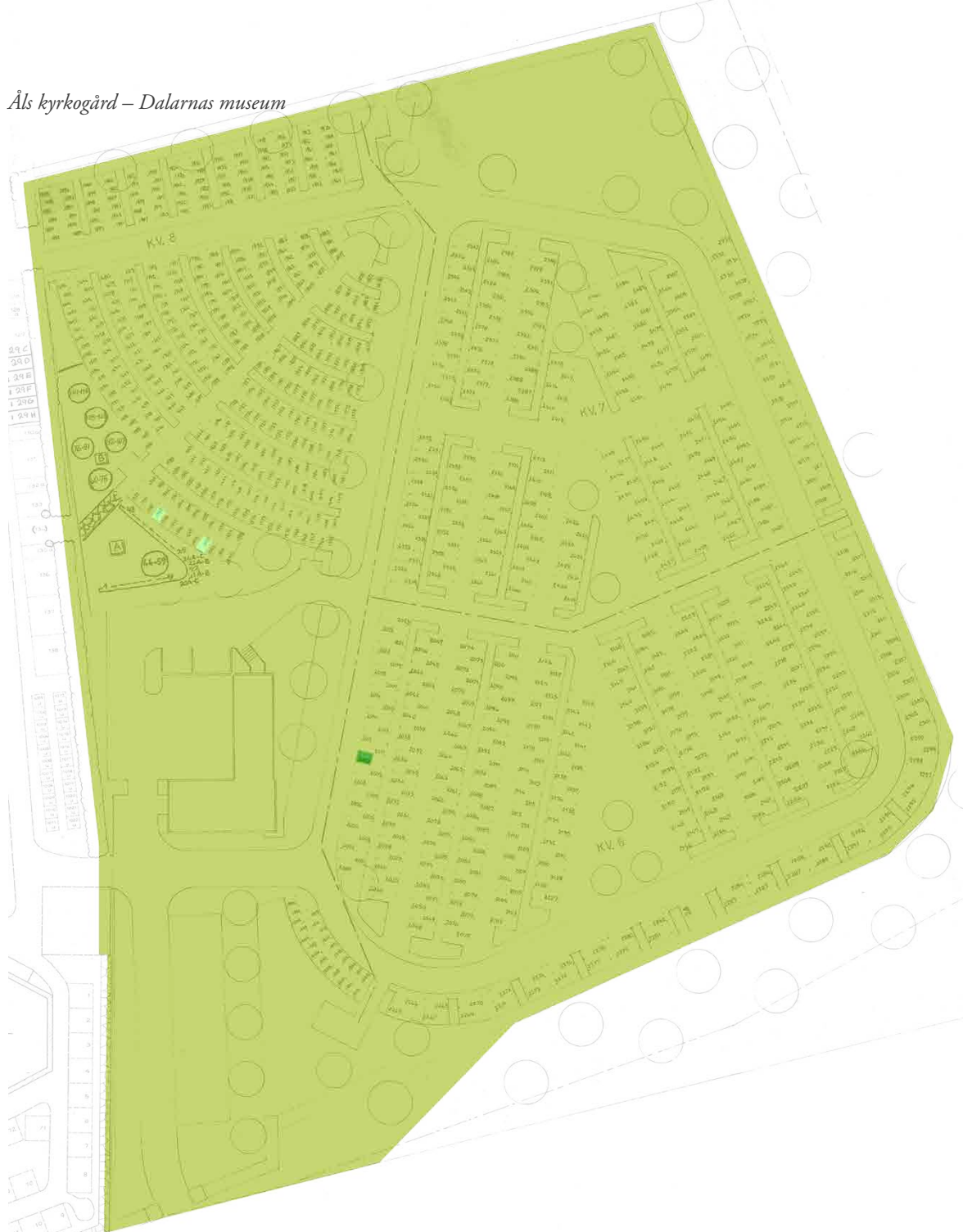
- Askgravplatsen är ett förhållandevis tidigt exemplar. Den är ett trivsamt rum på kyrkogården.
- Områdets öppenhet gentemot de kringliggande fälten och utsikterna i fjärran är ett viktigt karaktärsdrag.

Området präglas av en öppenhet gentemot de kringliggande öppna fälten, och utblickar mot bergen i fjärran.

I hörnet av området ligger kyrkogårdens minneslund.

Uttekade gravvårdar i östra kyrkogården. Gravvårdar som är markerade med mörkgrönt på kartan har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, och de som är markerade med ljusgrönt har ett högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
2010	1979	Gertrud Frisk	Företagare	10/3

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Gravn:r	Ålder	Namn	Ev. värdefull struktur	Bilaga / s.
1543	1978	Magnus Andersson		10/4
1549	1979	Hildur Stenberg f. Thunell, Carl Stenberg		10/5

Grav n:r 2010 har en ovanlig järngravvård över Gertrud Frisk, som drev matservering i Holen. Gravvården har på grund av sin ovanlighet, sitt personhistoriska värde och sin koppling till strukturen Företagare ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Grav 1542 har en gravvård med en ovanlig och konstnärlig utformning, vilket ger den ett högt kulturhistoriskt värde.

KÄLLOR

Otryckta källor

Dalarnas museums fotosamling

Dalarnas museums klipparkiv, *Borlänge tidning* 1935-10-19, länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson, "Kyrkogårdskultur, kyrkogårdarna i Dalarna lämnar ofta nog mycket övrigt att önska"

Dalarnas museums prästgårdsinventering från 1976.

Darphin, Jean-Paul, *Åhls kyrka, Kulturhistorisk karakterisering av kyrkor*, Västerås stift, 2005

Landsarkivet i Uppsala (ULA), Åls kyrkoarkiv, O 1 B: Handlingar angående kyrkogård

Digitala källor

Församlingsdata, *Förteckning (Sveriges församlingar genom tiderna)*, Skatteverket, <https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/attvarafolkbokford/folkbokforingenshistoria/sverigesforsamlingargenomtidera/forteckning/a.4.18e1b10334ebe8bc80001092.html>, läst 2019-04-25

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Andréasson, Anna, *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*, Movium, Alnarp, 2012

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 1992

Björk, Cecilia & Reppen, Laila, *Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880–1980*, Svensk byggtjänst, Stockholm, 2016

Boëthius, Bertil, *Bidrag till Åhls sockens historia, del 1 – Vad vi veta och vilja veta om Åhls historia: en orientering och ett program*, Insjön, 1960

Boëthius, Bertil, "Skogens bruk" i *Bidrag till Åhls sockens historia, del 6 – Skogen*, Malungs boktr., Insjön, 1967

Boëthius, Gerda (red.), *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium. Dalarne. Bd 1:1–2, Leksands o Gagnefs tingslag, Falu domsagas norra tingslag.*, Stockholm, 1916

Borg, Anneli & Torgén, Charlott, *Gravvårdar av gjutjärn*, Bergslagens kontrakt, Västerås stift, Örebro läns museum rapport 2016:3, 2016

Ekström, Sören, *Från pionjär för eldbegängelse till modern branschorganisation*, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF), Stockholm, 2007

Forsslund, Karl-Erik, *Med Dalälven från källorna till havet. Del 1, Öster-Dalälven, Bok 10, Bjursås och Ål*, Åhlén & Åkerlund, Stockholm, 1923

Hellström, Hans (red.), *Bidrag till Åhls sockens historia, del 13 – Det företagsamma Insjön: industri och handel i Insjön under 1900-talet och till 2011*, Åhls hembygdsförening, Insjön, 2012

Hülphers, Abraham Abrahamsson, *Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. Af Abr. Abrah:son Hülphers. Västerås, tryckt hos Joh: Laur: Hornn på desz förlag. 1762. =(Pl.titelbl.), Hornn, Västerås, 1762–1763*

Nolin, Catharina, "Kyrkogårdsestetik och ceremonier" i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2006:52 – *Ceremoniella rum*, Uppsala, 2007

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, *Den framtida krematorieverksamheten*, 2017

Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*, Formas, Stockholm, 2008

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Max Ström, Stockholm, 2001

Personkällor

Hans Berglund, referensgruppsmöten 2018-10-29 & 2018-11-08

Per Gustafsson, referensgruppsmöten 2018-10-29 & 2018-11-08

Hans Hellström, kontinuerligt arbete med notiser om personhistoriskt värdefulla gravvårdar, samt referensgruppsmöten 2018-10-29 & 2018-11-08

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2–4, Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00